

Bartha Katalin Ágnes

Színházi professzió és presztízs Kolozsváron a 19. század utolsó harmadában

Jelen tanulmány a Kolozsvári Nemzeti Színház intézményi működésének kontextusában vizsgálja a korszak hivatásossá váló szakmai csoportját.

Az első rész (I.) a megjelölt időszakban kulturális-jogi-gazdasági vonatkozásban elemzi az intézményvezetés és a színházi szakma alakulását. A majd négy évtizedes időszak áttekinthetősége végett az intézménytörténet három metszetét mutatja be, ill. elemzi; ezek a korszakok három kiemelkedő színházi emberhez köthetők: Fehérváry Antal vállalkozó igazgató (1866–1872)-, Korbuly Bogdán intendáns (1874–1878) és Ditrói Mór vállalkozó igazgató (1887–1897) korszakai. A színészet professzionalizációját tekintve ezekben a színházi időszakokban lényeges változások érhetők tetten a színházi menedzsmentben, és a közbülső évek átugrása miatt e változtatások jelentősebbnek is tűnnek, mint ha az egyes színi évadokat külön követnénk nyomon.

Hasznosítva az adott korszakokhoz kötött felismeréseket is, a második rész (II.) egyrészt szakmai demográfiájuk és munkapiaci megszervezésük, másrészt pedig jövedelmük által kijelölt szerepük felől vizsgálja a szakmai csoportot eseti vizsgálatok révén. A főként csak sztárokra koncentráló színháztörténeti megközelítésekkel szemben az ismeretlen szakmai többség létezéséről is tudomást véve (kardalosok, táncosok stb.) a csoport természetét, szerepköri és nemi összetételét is vizsgálja.

I. A Kolozsvári Nemzeti Színház intézményi működése

1. Az intézménykutatás helyzete

Az 1792-től folyamatosan működő Kolozsvári Nemzeti Színház (a városnak 1821-től közsínháza van) a 19. század során Erdély központi fontosságú színházi intézménye volt. A Pesti Magyar Színház (1837), a későbbi Nemzeti Színház megnyílása után ez utóbbi vált mértékadóvá a vidéki színjátszás számára. A fővárosban állandósított magyar színészet rövid időn belül egyesítette az országban vándorló színészeket, és nagyrészt oda összpontosította az elsőrangú előadókat. Ennek természetes következményeként a Kolozsvári Nemzeti Színház veszített központi jelentőségéből. A vidéki társulatok között azonban különleges pozíció illette meg; ha működését számos nehézség hátráltatta is, néhány jelesebb igazgató irányításával egyenletesen kiemelkedő műsort tudott produkálni az egész század során.

Bartha Katalin Ágnes (1978) – PhD, a kolozsvári Szabédi Emlékház kutatója-vezetője, BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézet társult oktatója, bkagnes@yahoo.com

Jelen írás a MTA Domus Szülőföldi Ösztöndíj támogatásával készült.

Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színészet és színház története*¹ máig maradandó értékű könyve megkerülhetetlen vizsgálatunk számára, amennyiben a színház levéltári anyagára (ma már csak részben található meg és kutatható) támaszkodva leíró módszerrel színházi évadokra lebontva írta meg az intézmény történetét. A színház 1867–1892 közötti időszakát a többi korszakhoz képest arányaiban rövidebben tárgyalta, 33 oldalt szentelve e periódusnak.² A magyar színháztörténeti kézikönyv a korszakkal foglalkozó erdélyi fejezete alig tíz oldalban írta le az intézmény eseménytörténetét a Ferenczi könyvére támaszkodva.³ Ezek érthetően csak érintőlegesen foglalkoztak a színházi szakma kérdéseivel. Narratív módszerük alkalmatlan volt arra, hogy a kérdést problémacentrikusan kezeljék. Néhány említésre méltó emlékirat (Janovics, Mátray-B., Pálmay, Ditrői) a korszak jelentős színházi embereinek perspektívájából láttatja Kolozsvárhoz is kötődő színészi helyzetüket. Rajnai Edit kiváló összegző tanulmánya⁴ tárgyalja a korszak színésztársadalmának szerveződését, ezt vállalt témáját tekintve nem Kolozsvárhoz kötve teszi.

E néhány felsorolt mű azonban nem mentheti fel a kontextuális analízist vállalót az elérhető adatok minél teljesebb és átfogóbb kiterjesztésének és vizsgálatának feladata alól. Az újhistorista iskola egyik jelentős angol képviselője, Lawrence Stone a narratív történetírói módszer helyett szélesebb alapokra helyezett társadalomtudományos megközelítésű történetírás híve, amely pontosabb s árnyaltabb képet nyújt az időben zajló társadalmi és egyéb változásokról. Éppen ezért a könnyen elérhető adatok mellett módszeres és átfogó adatfeltárás mellett érvel.⁵

Egy megbízható, érvényes tudományos vizsgálat tehát aligha születhet statisztikák, kortárs értelmezések, jogi háttér, intézménypolitika, személyes feljegyzések, visszaemlékezések, levelezések, morális és didaktikai írások, irodalmi és egyéb művészi produkciók, szimbolikus és rituális aktusok figyelembe vétele nélkül. A színházat tekintve csakis úgy beszélhetünk érvényesen, amennyiben nemcsak intézményi működésére koncentrálnunk, hanem társadalmi, gazdasági, nemi és szakmai demográfiájára is tekintettel vagyunk. A fentebb említettek miatt éppen azért vállaltam a Kolozsvári Nemzeti Színház intézményének kiterjedt forrásokra alapozott vizsgálatát, hogy árnyaltabb képet nyerhessünk (az időben zajló) színház és színházi professzió társadalmi-gazdasági-kulturális átrendeződését illetően. A levéltári anyagot tekintve a színügyi választmány működésének korszakra vonatkozó fennmaradt iratait, jegyzőkönyveit, szabályrendeleteket, törvénykönyveket, igazgatói és titkári levelezéseket, színházi leltárakat, gazdasági vonatkozású aktákat (alappénztári főkönyv, napló, forgalmi és vagyoni kimutatások, bevételre és kiadásra vonatkozó iratok), személyzeti ügyek aktáit (szerződések, fizetéslisták, levelezések, peres ügyek) vizsgáltam át. Emellett a műsort és színházi személyzetet is közlő színházi zsebkönyveket, népesedési és foglalkozási statisztikát, kortárs leírásokat hasznosítottam.

¹ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. Ajtai K. Albert ny. Kolozsvár. 1897.

² Ferenczi: *i.m.* 467–504.

³ Darvay Nagy Adrienne–Székely György: *Színjátszás Erdélyben*. = Székely György főszerk: *Magyar Színháztörténet. 1873–1920*. Magyar Könyvklub–Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Bp. 2001. 266–279.

⁴ Rajnai Edit: *Kísérletek a vidéki színészet rendezésére. 1873–1890*. = Gajdó Tamás szerk.: *Magyar színháztörténet. 1873–1920*. Magyar Könyvklub–Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet. Bp. 2001. 220–265.

⁵ Lawrence Stone: *The Past and the Present Revisited*. Taylor & Francis, London 1987. 36.

2. Korszakolás

A kiegyezés korában, pontosabban 1869-ben, Kolozsvár a maga 26 638 lakosával Észak-Erdély legnagyobb városa és egyben kézműipari központja volt. Népeisége a kijelölt időszakban a következőképpen alakult: 1890-ben 37 957, 1910-ben 60 808 lakosa volt. A potenciális színházba járó közönség felmérése tekintetében lényeges, hogy a város szellemiségének meghatározói a politikai-közigazgatási központra jellemző nemesi-birtokos rétegből alakult „úri középosztály” volt, a polgári, vállalkozói, értelmiségi réteg lassabban fejlődött.⁶ A város egyben fontos iskolaközpont, a kiegyezést követően önálló felsőoktatási központ (1872), jelentős kulturális havi közlönyök és kulturális egyesületek színhelye volt. Időszakunkban a színházba járó diákközönség fontos tényezőnek tekinthető.

A kiegyezést követő évtizedek a magyar színházi kultúra kivételesen *dinamikus korszakát* jelentették. A színház intézménye ekkor lépést tartott a dualista államrendszer által létrehozott nagyszabású politikai, gazdasági és társadalmi változásokkal. Csak egyetlen ilyen tényezőt említünk, az országos vasúthálózat kiépülését, amely Erdélyt is bekapcsolta az ország vérkeringésébe: 1872-től a Nagyvárad–Brassó-vasútvonal egyik legfontosabb állomása Kolozsvár lesz. Ez a tényező a művészi igények emelkedését is előidézte, hiszen jelentősen növelte a színtársulatok és a művészek mozgékonyágát. Így juthat el Gustavo Salvini (1897. febr.) és olasz társulata Erdély különböző városaiba, alkalmat adva az erdélyi közönségnek és a szakmának egyaránt, hogy az olasz színház verista játéknyelvével, a színészi alakítás jellemteremtő erejével találkozzon.

A kolozsvári Nemzeti Színház intézménytörténetének korszakolására a kijelölt majd négy évtizedes időszakban az 1867-es év nemcsak politikatörténeti szempontból⁷ korszakhatár. A színházi ügyek országos szinten a belügyminisztérium irányítása alá kerültek, a színielőadások engedélyezése a helyi törvényhatóságok jogkörébe került át. 1867-től a színingazgatásra jogosító engedélyt a belügyminisztériumtól lehetett kiváltani. Az engedélyt korábban az 1850-es Theaterordnungnak (az Osztrák Birodalmi Belügyminisztérium nov. 25-én kelt színházi rendeletének) megfelelően a Pest-Budán székelő Helytartótanács adta ki. Igazgatási keretek szempontjából tehát nem hozott lényeges változást az év. A színházi ügyek intézésének kezei sem változtak Kolozsváron, ámbár nem kétséges, hogy a neoabszolutizmus korszakával szemben, főként a színházi cenzúrát tekintve, az ügymenet egyszerűsödött.⁸ A színház ügyeit továbbra is a szabadságharc után rövid időre megszüntetett, de 1853-ban, gr. Mikó Imre elnökletével újjraalakult (még az erdélyi országgyűlés által kinevezett) színügyi választmány intézte (1853-ban színügyi bizottmány néven), folytatva az arisztokrata pártolás hagyományait. Ezért

⁶ Csetri Elek szerint az 1867-es kiegyezés után a város fejlődésének ütemére a kelet-európai lanyhaság volt jellemző. Magában a demográfiai fejlődésben is tükröződik a lassú mozgás, hiszen az 1869-es 26 651 lakossal szemben 1890-ben is csak 37 957 a város népeisége. Valójában gyorsabb arányú haladás csak 1890–1920 között mutatkozik, mikor is a lakosság szám több mint kétszeresére növekszik. (Csetri Elek: *Kolozsvár népeisége a középkortól a jelenkorig = Kolozsvár 1000 éve*. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Dáné Tibor Kálmán et. al. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2001.13, 16.)

⁷ I. Ferenc József júl. 28-án szentesítette az 1867. évi XII-es törvénycikket, amely a kiegyezés törvényét tartalmazta.

⁸ A korszak cenzúrájáról Kolozsvár és Budapest viszonylatában lásd Bartha Katalin Ágnes: *Neoabszolutizmus és színházi kultúra (Cenzúra, színpadi dramaturgia és Shylock alakítás) = A látható jelentés*. Színház és filmművészeti tanulmányok. Szerk. Egyed Emese. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár. 2012. 132–152.

az intézményi struktúra döntéshozóit tekintve inkább a folyamatosság, nem pedig radikális változás figyelhető meg.

A társulatok működését tekintve az 1850–1860 közötti időszakhoz képest, amikor évadonként más-más együttes játszott a Farkas utcai színházban, szintén korszakos jelentőségűnek tartható a kiegyezés éve, hiszen a művészeti konszolidáció felé mutat a huzamosabban egy személy által összetartott társulati működés. Fehérváry Antal bérlő színigazgató működésével (1866–1872) esett egybe az 1867-es kiegyezést követő időszak, aki öt és fél éven át jó színvonalon és folyamatossággal igazgatott választmányi segéllyel.⁹

Ezt követően a Korbuly Bogdán intendáns által vezetett időszakra figyelünk (1874. május 1. –1878. május 1.). Korbuly mint a kolozsvári hitelbank és zálogkölcson társulat igazgatója, Erdély egyik leggazdagabb embereként saját vagyonát sem sajnálva állt a színház élén. Művezetőként az első évben Fehérváry Antalt és Mátray Betegh Bélát, majd E. Kovács Gyulát szerződtette. A Korbuly által felépített nyári, favázas színpad a színtársulat kolozsvári állandósítását célozta a sok költséggel járó nyári utak rövidebbé tétele, ill. kiiktatása révén. (Korbuly 1878-tól 1885-ig a kolozsvári színház élén álló hármas intendatúra egyik tagja marad, anyagi kockázatvállalás nélkül.)

1887. szeptember 1. és 1896 között Ditrói Mór (Kolozsvár, 1851. okt. 5. – Bp., 1945. febr. 16.) vállalkozó igazgató irányította a kolozsvári színtársulatot választmányi segéllyel, előbb Bölöny József – földbirtokos, országgyűlési képviselő – intendáns vezetése alatt, majd ennek lemondása után, 1892-től gr. Bély Ákos vezetésével. Ditrói színészeti tanodai és a bölcsészettudományi kari, párhuzamosan végzett tanulmányok (1871–1874) és néhány éves vándorszínészet, ill. szegedi művezetés után vállalta el a kolozsvári társulat igazgatását. Működése színházművészeti szempontból az intézmény egyik fénykorát jelentette, remek színészeket ismert fel, nevelt ki ebben az időszakban.

3. Választmányi vezetés

A színügyi választmány (korábban színházi bizottmánynak hívták) tulajdonképpen a színház szakmai vezetői fölött álló, azok munkáját szakmailag, gazdaságilag ellenőrző csoportot jelentett, élén a választmányi elnökkel. A bizottmányt/választmányt és elnökét a színház felügyelő hatósága (korábban: az erdélyi országgyűlés, majd a Helytartótanács, időszakunkban a belügyminisztérium) nevezte ki. A Kolozsvári Országos Nemzeti Színház választmánnya Fehérváry igazgatósága idején hídvégi gr. Mikó Imre elnökletével a következő tagokból állott: gr. Mikes János, br. Huszár Károly, Groisz Gusztáv, gr. Lázár Miklós, Nagy Elek, Páll Sándor, Wendler Frigyes polgármester. Titkár Sándor József, pénztárnok Filep Sámuel, ügyvéd Groisz Nándor volt.

1871. jan. 27-étől a Magyar Királyi Belügyminisztérium által megerősített, ill. újonnan kinevezett választmányi tagság a következőképpen tevődött össze: gr. Mikó Imre elnök, gr. Mikes János helyettes elnök, id. Groisz Gusztáv miniszteri tanácsos. Új tagok: Nagy Elek miniszteri tanácsos, Páll Sándor királyi tanácsos és tankerületi főigazgató, gr. Lázár Miklós, gr. Eszterházy Kálmán, Kolozs megye főispánja, br. Huszár Sándor, Halmágyi Sándor úrbéri

⁹ 1867-ben kapott segélyeit lásd Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 55, f 116, f 117, f 119.

törvényszéki elnök, Lugosi József miniszteri titkár, Tauffer Ferenc kisegítő pénztári igazgató, László József ny. Pesti színész. További hivatalviselők: Filep Sámuel választmányi pénztárnok, Kolozsvár város polgármester, Sándor József választmányi titkár, a Kolozsvári Közlöny főszerkesztője, Ferenczy Miklós választmányi ügyvéd. Jól látható tehát, hogy a politikai meghatározottságú választmányi tagság a város életében kiemelkedő fontosságú szerepet játszó személyekből tevődött össze, akik közé a történeti arisztokrácia tagjai, nagybirtokosok, a város értelmiségi elitjéből származó közigazgatási, igazságszolgáltatási, törvényhozási és tanügyi magas rangú funkcionáriusok tartoztak.

Mit is jelentett a választmányi pártolás?

A választmány fennmaradó üléseinek jegyzőkönyveiből, szerződésekből és egyéb iratokból körvonalazható a választmány feladatköre, amit egyszersmind az intézmény működtetési feladataival azonosíthatunk. Feladataik ellátására, mint egyéb más kulturális intézmény esetében¹⁰ is, ráfordításokat, erőforrásokat igényeltek, melyek a következők voltak: a pénz- és reáltőke mellett emberi munka, vállalkozói ismeretek és készségek, információk szükségessége és azok kamatoztatása. Kapcsolati és humán tőkénket tekintve a választmánynak olyan tagjai voltak, akiknek döntéshozói erejük volt és elvileg a legoptimálisabban tudták ellátni a színház fenntartó-ellenőrző ügyeit.

A választmányi gazdálkodás elsősorban a színház vagyonának a kezelését jelentette a színház biztosításának érdekében. Már 1854-ben elhatározta a választmány gr. Mikó Imre indítványára egy színházi alaptőke létesítését, és sikeres gyűjtőtervet dolgozott ki.¹¹ Százforintos részvények kibocsátásával országszerte színházi részvényeseket szerzett (a gyűjtőívek alapján 40 000 ft gyűlt össze). 1860-ban újabb támogató felhívást indítványozott, melyben a következő szavakkal fordult a közönséghez gr. Kornis Ferenc megfogalmazásában: „áldozzuk a nemzeti színház végleges megalapítására tizedkártyátunk egy tizedrészét, a kinek ez nincs, fizessenek 1-2 ft évi járulékot. Hatszázezer magyar él Erdélyben s ne bírnák-e ők állandóvá tenni a színházat, melynek alapja oly szép történeti korszakban, a nemzet szellemi ébredése első korszakában vetetett meg?”¹² A felhívás retorikájából látható, amint ez az 1854-es felhívás szövegében is jól érzékelhető volt, hogy a színházi kultúra közösségi támogatását alátámasztó érvek egyik leghangsúlyosabbika a nemzeti presztízs érve volt. Az 1861-es jegyzőkönyv szerint úrbéri kártyátunk költségeiben 42 157 ft., 50 kr gyűlt össze. Több hagyaték mellett a színház vagyonát Újfalvy Sándor híres vadász hagyatéka gyarapította jelentősen (kővárvidéki szakaturai jószágát és egy Kodru nevű erdejét hagyta a színházra), ezenkívül 38 496 ft 58 kr értékű földtehermentesítési kötvényt évi 2021 ft 8,5 kr kamattal. Az Újfalvy-hagyaték birtokába a választmány 1873 szeptemberében jutott, és Újfalvy-alapítvány címen külön kezelte. Emellett sikerült elérnie 1861-ben, hogy a rendek 1841–1843-as határozata értelmében a fölkelési alapot a bécsi kormánytól megkapják. (A felkelési alap: 73 615 ft, 78,5 kr. értékű volt, amihez a Kőkert nevű

¹⁰ L. Daruka Magdolna: *Kulturális intézmények, vállalkozások működésének, termelésének, költségeinek sajátosságai = Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*. Szerk. Daubner Katalin, Horváth Sándor, Petró Katalin. Aula, Bp. 2002. 52–75.

¹¹ „A nemzetiségnek egyik legerősebb bástyája a színpad, – ki ne örködnék ereje szerint jó szívvel körülötte? A széperzet, a jó iránti hajlam, nemesbb ízlés és valódi cultura legközvetlenebb s legbiztosabb terjesztője a színház; volna é közöttünk csak egy is, ki e drága kincsek birtokáról lemondani akarhatna.” Gr. Mikó Imre: *Felszólítás az erdélyi nemzeti Színház jövőjének biztosítása ügyében*. 1854. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313, Act 30.

¹² Lásd gr. Kornis Ferenc felhívását, Kolozsvári Közlöny 1860. márc. 8.

telek is tartozott.) 1862-ben Széchenyi színmű-pályadíjalapot gyűjtött, melyről Filep Samu 1875. jún. 4-én tett számadást.¹³

Az alaptőke kezelése mellett a választmány egyéb gazdasági vonatkozású tevékenységet is folytatott, költségvetési terveket dolgoztatott ki, azokat ellenőrizte a pénztárossal szoros együttműködésben, s az igazgatói számadásokat felülvizsgálta. Ugyanakkor hivatalosan a belügyminisztérium fele a választmány képviselte az intézményt. Minden színházzal kapcsolatos minisztériumi intézkedést szintén a választmány vállalt,¹⁴ illetőleg 1866-tól folyamatos lépéseket téve eszközölte ki a színház állandó normatív támogatását is, melyet első alkalommal 1870-ben kaptak meg a király udvartartási javadalmának a művészeti célokra átengedett pénzalapjából mint a királyné adományát: 15 000 ftot,¹⁵ majd 1878-tól 20 000 ft-ot. A fejedelmi szubvenció mellett a színházat a város is segítette faanyaggal. A színház pénzalapjai folyamatos növelésének a feladata mellett a színházban állandóan beruházásokat kellett eszközölni. A választmányi akták szerint a színház karbantartását is ők intézték, régi díszletek újrafestését, újak rendelését, a dráma- és zeneműtár gyarapítását is ők vállalták, illetőleg az igazgatókat is új darabok beszerzésére serkentették.

A választmány kétségkívül legfontosabb és egyben legkockázatosabb feladata jó színigazgatók révén kiemelkedő színvonalú színtársulatot biztosítani a város színházi közönségének, hiszen minden említett tevékenységüket ennek rendelték alá. A választmány minőségmaximalizálási törekvéseként értékelhető, hogy 1871-től dráma bíráló bizottságot is felállítottak, melynek tagjai az előadandó új darabokat bírálták el. Az itt működő társulatot az évek során változó összeggel segítette is. Ezenkívül szükség esetén vagy kiemelkedő művészi teljesítménye értékelésére egyénileg is támogatott egy-egy színházi személyt. Kapcsolataik felhasználásával engedélyt szerzett a színtársulat számára a vidéki fellépésekhez, és az utazások konkrét megszervezéséhez nyújtott segítséget

Az anyagi vonzatú jegyárak, bérletárak megszabását is a választmány engedélyezte. Bérletek megkötését, különösen pedig a családi páholybérletek ügyét szintén a választmány szervezte.

4. Igazgatók

A választmány sokrétű működése mellett a társulat szakmai garanciáját a színigazgató vállalta vagy intendánsi vezetés mellett a művezető. Azonban mind a személyzeti lista, mind a repertoár kialakítása tekintetében a választmány jóváhagyására volt szüksége, ily módon szoros együttműködő kapcsolatot feltételezett mindkét részről.

4.1. Fehérváry Antal igazgatói korszaka (1866. okt. 15. – 1872. ápr. 30.)

Fehérváry Antal (Aba, 1825. máj. 31.–Kolozsvár, 1901. okt. 10.) több mint húsz éve volt már a pályán, amikor a kolozsvári színiügyi választmány 1866 októberétől szerződtette a színház vállalkozó igazgatójává. 1843-ban Szolnokon lépett először színpadra Fejér Károly

¹³ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313, Reg 8, 226, 256, 279. Lásd még Groisz Ferdinánd titkári jelentését a színházi alapvagyonról 1864-ben. Ferenczi: *i.m.* 462.

¹⁴ 1867–1872 között ez a Főkormányzók élére kinevezett erdélyi királyi biztos, Péchy Manó közvetítése révén történt. Péchy szerepéről Kolozsvár életében lásd Pál 2010.

¹⁵ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313, Reg 8, 72.

színtársulatánál. Miután végigjárta a vándorszínészet gyakorlati iskoláját (eleinte kardalos, sűgő és népszínműénekes, később komikus és rendező volt), jelentős vidéki igazgató vált belőle.

4.1.1. Szerződési feltételek

Bár szerződése nem maradt fenn, az 1866/67-es színi idényre kiírt választmányi pályázati felhívásából¹⁶ jól látható az a feltételrendszer, amelyhez a bérlő az igazgatót kötötte. Három egymás után következő színi idényre hirdette meg a pályázatot (amit bármikor felbonthatott, ha a társulat nem felelt meg az elvárásoknak, ezt négy hónappal korábban kellett jeleznie), az igazgató köteles volt a városi közönség igényeinek megfelelő társulatot tartani, dráma-, vígjáték-, népszínmű-, operett-, operaelőadásokat adni. (Az operaegyüttes fenntartása jóval több pénzt emésztett fel, ellenben ennek szükségességét választmányi és nézői elvárások indokolták.) Egyéb forrásból tudhatjuk,¹⁷ hogy az első évben a bérleti időszak 1866. nov. 1. – 1867. március utolsó napjáig tartott, viszont hamarabb megkezdhetette az évadot, és később is befejezhetette, melyekre külön bérletet hirdethetett meg. Egy héten 4 bérleti előadást volt köteles tartani, ezek után a színházi pénztárba 4 fítot kellett befizetnie; Azonban a bérletszüneti előadások mentesek voltak a választmánynak fizetendő terhek alól, de elvárta a választmány, hogy minőségi előadást produkáljon. Minden előadás után a szegények és a kórház javára 80 krajcárt volt köteles befizetni a színház pénztárába. Minden évadban egy teljes előadás bevételét a színházi alap javára kellett adnia. Például 1867. március 30-án a *A szentivánéji álom* került színre a színház javára, melynek a tiszta jövedelme a 100 forintos költség levonása után 275,60 ft. volt.¹⁸ A választmány felajánlotta a díszlet-ruhatár és könyvtár ingyenes használatát, és átengedte a várostól kapott tűzifát. Ugyanakkor két álarcosbált is rendezhetett a színház termében, amelynek jövedelméből 80 százalék az igazgatót, 20 százalék a színházi alapot illette. 1867. január 24-én és február 25-én tartott két bál tiszta bevétele 1560,81 ft volt a 604,9 ft költség levonása után, melynek 20 százaléka, 312 ft a színház alappénztárát gazdagította.¹⁹

4.1.2. Színházépület

Fehérváry a téli idényt 1866. október 20-án a választmány 1000 fítos kölcsönének a felhasználásával felújított, megújított színházban nyitotta meg. A színház pénzalapjai ugyanis lehetővé tették, hogy 1865 nyarán az 1821-től intenzíven igénybe vett Farkas utcai színházépület belsejét újjáépítsék.²⁰ Az új nézőtér kialakításával a választmány külföldi színházak beosztásait is figyelembe véve a közönség számának maximalizását tűzte ki célul (több állóhely, zártszék s négyvel több páholy). Kagerbauer Antal kolozsvári építőmestert a színpad újjáépítésére, új gépezetek beállítására, régi díszletek felújítására, a színház fűthetővé tételére szerződtette, miután más árajánlatot is elbírált. Kagerbauer a nézőtér átalakítása érdekében több külföldi színházat is tanulmányozott, s ezek mintájára az alsó páholyok mentén állóhelyeknek helyet alakította ki.

¹⁶ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act. 50. 192.

¹⁷ A Reszler Istvánnal 1866. febr. 6-án kötött szerződés 29 pontja részben hasznosítható, hisz Fehérváry szerződését az tette lehetővé, hogy a Reszler István jó opearatársulattal is rendelkező együttese csődbe ment. (Ferenczi 1897. 439. A Reszlerrel kötött szerződést l. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313, Act. 51. 61–64, 171–172. Továbbá egyéb vonatkozó bevétel és kiadás tekintetében lásd a színház pénzalapjairól vezetett tőkekönyvet. 1867. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 55.

¹⁸ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 55. 33.

¹⁹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act. 55. 44, 45, 46.

²⁰ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg. 7.

A nézőtér ekkoriban nyerte a félkörös kialakítás helyett a patkó alakú formát, az 51 páholyhoz még négyet építettek. Bár 1865. nov. 2-án megtartották a felújított színházban az ünnepi előadást, még 1866 és 1867 nyarán is végeztek kisebb módosításokat.²¹

4. 1. 3. Nyári állomások

Minthogy a választmány Fehérváry számára a színi engedélyt egész Erdélyre kieszközölte, az igazgató élt is e lehetőséggel. Kolozsvári igazgatásának időszakában (1866. okt. 15. – 1872. ápr. 30.) nyári állomásai közt 1867 nyarán: Brassó, Sepsiszentgyörgy, Előpatak szerepelt,²² 1868-ban megosztott társulatával Erdély több városában is játszott, többek között Tordán; 1869-től a nyári időszakban Marosvásárhelyen játszottak. Az utazások mindig jelentős összeget emésztettek fel, és a bevételek is kockázatosak voltak. Minthogy az 1867-es brassói idényük nem úgy vált be, mint ahogy tervezték, Fehérváry a 2000 ftos választmányi adósságát újabb adóssággal tetézte.

A színészet önszerveződését tekintve kulcsfontosságú volt a nyugdíjügy és segélyezés kérdése, a színházi munka szakmai és pénzügyi garanciájának a megteremtése mellett. A kolozsvári színház nyugdíjalapja Fehérváry társulatának köszönhető első összegét, 217,16 ftot, amely az 1866. okt. 16-i külön előadás (*Két Barcsai*) teljes bevételét képezte.

4.1.4. Társulat és mérlege

A Jakab István, Nagy György sűgók által szerkesztett *Búcsúvételi Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1872-re* (1872) felsorolja a Fehérváry öt éves igazgatása alatt szerződött összes tag nevét, valamint a vendégművészekét is. A társulati mérleg igen impozáns és jelentős: 93 férfi és 94 nő szerződött tagja volt. A számban a kardalosok, kardalosnők és táncosnők is benne vannak. Emellett 61 vendég is fellépett a Farkas utcai színház színpadán. Évadonként kb. 60 tagot számláló együttesében (az 1869-es téli idényben pl. 70 tagot számlált az együttese!). Generációs váltás is észlelhető a lista alapján. A Színészeti Tanodát kijárt Egressy Ákos, Mátray Betegh Béla és E. Kovács Gyula mellett (megjegyezzük, hogy pesti színészkedése idején E. Kovács Gyula is bejárt a Tanoda óráira, ha oklevelet nem kapott is) mellett ott találjuk a már tíz éve a pályán levő Szentgyörgyi Istvánt, aki 1871 tavaszán kezdte el hat évtizedes, megszakítás nélküli kolozsvári színészkedését. Mellettük többek közt Odry Lehel, Újházy Ede, Boér Emma, Kassainé Jászai Mari, Szépné Mátray Laura voltak a kedvenc előadók. A zsebkönyv közölte az időközben meghalt társulati tagok neveit is: közöttük a 49 évesen elhunyt Gyulai Ferencét, kolozsvári rendező igazgatóét, az alig 29 évesen elhunyt tehetséges Dráguss Károlyét, Nagyné Huber Ida énekesnőét.

A társulaton belül azonban nagy volt a mobilizáció még évadon belül is. Néhány törzs-tag huzamos ideig való kolozsvári tartózkodása szintén az állondósítás felé mutat. Ha csak E. Kovács Gyula kolozsvári színészkedését nézzük, jól látható, hogy még ez öt éven belül is milyen gyakori volt a mozgás: E. Kovács 1865. okt. – 1866. ápr. (fél évig), majd 1868 áprilisától 1869 áprilisáig (egy évig) tartozott a kolozsvári társulathoz. Időközben minden alkalommal a

²¹ Ferenczi 1897. 441, 465–469. A Kagerbauer által átépített színház belső keresztmetszetét (1865) lásd Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 38, ff. 5–12.

²² Vö. Orbán László: *Adatok a brassói magyar színelőadások történetéhez. 1852-től 1871-ig.* Erdélyi Múzeum 1995. 3–4. 112–126.

pesti Nemzeti Színházhoz szerződött.²³ Tehát presztízs szempontjából jobb társulattal cserélte fel a kolozsvárit. Leveleiből azonban tudjuk, hogy fizetés szempontjából nem járt jobban. 1870 áprilisától huzamosabb ideig marad Kolozsváron, egészen 1878 áprilisáig, a Korbuly-féle itendatúra végéig. Fehérváry igen hamar felismerte a színészekben lakozó tehetséget, s ő volt az, aki E. Kovácsot 1870-től rendezőnek is szerződtette.

4.1.5. Színészekkel kötött szerződés

Fehérváry az előadóművészekkel többnyire féléves szerződést kötött. Heksch János operanékesssel, első baritonistával az 1866. okt. 15-től 1867. áprilisig terjedő időszakra érvényes tizenkét pontos, előre kinyomtatott szerződés alapján fogalmat alkothatunk az igazgató és a szerződött tag közötti jogi keretekről is (Pesten, 1866. szept. 12-én kelt az irat). A baritonistát nem illető pontokat áthúzta, ill. a csak őt illető részeket kézzel írta be Fehérváry. Eszerint köteles volt mint az opera rendes tagja a reá bízandó s egyéniségéhez illő operai szerepekben s egyéb darabokban az igazgató vagy megbízottjának rendeletei szerint fellépni és az igazgatóság megalégedésére játszani, próbákon részt venni. Igazgatói engedelem nélkül nem léphetett fel másutt (ha ezt tenné, egyhavi fizetését veszítené, vagy kárpótlás nélküli szerződésbontásra kerülne sor). Köteles volt a színházi törvényeket ismerni, azoknak engedelmeskedni; gondatlanság okozta betegség esetén, ha ez megakadályozná színházi feladatainak elvégzését, a körülményektől függően az igazgató felbonthatta vele szerződését, vagy fizetésétől megfoszthatta az adott időszakban. Köteles volt a jelenkorban zajló előadásokon divatos öltözékben és tiszta kesztyűvel magát ellátni; a régebbi korokban játszó darabokhoz cipőt, sárga csizmát, nyakínget, trikót és tollakat maga hozni. (Ez a szerződési pont csak a férfi tagokat illette meg, minthogy a társulat minden női tagja saját ruhatárát használta.) Ha a tag megbukik, vagy az igazgató elvárásainak nem felel meg, illetőleg ha az igazgatót vagy tagtársait bármilyen módon „kisebbiti”, és ellenszegül az igazgatói s ennek főhatalmazzottjainak rendelete ellen, kárpótlás nélkül elbocsátható. Fizetését (100 ft) havonként két részben kapja kézhez (amihez egy fél bérletszünetes jutalomjáték jövedelme is járul, emellett egy Nagyvárad–Kolozsvári gyorskocsi-jegy ára). Ha valamelyik fél a szerződést megszegné, köteles 200 ftot a legrövidebb szóbeli per útján fizetni. Fehérváry Antal színigazgató e szerződést időközben is felmondhatja hatheti felmondás mellett.

Jól látható tehát, hogy az igen szigorú szerződés feltétlen odaadást és profizmust várt el az előadóművésztől, munkavállalótól, s az igazgatót több ponton is védte az esetleges kockázattól, ha a szerződő fél nem vált volna be. Heksch jó példa erre is. A szerződés több pontját megszegte: több ízben rekedten lépett fel, a magyar szöveget nem kielégítően tudta, s a január 18-i *Ernani* c. operaelőadáson egyértelműen meg is bukott. Emellett a színházi törvénynek a rögtönzést, „hevenyészet”-et tiltó pontja ellen is vétett, amikor színházi előadás közben a középpályában ülőket megsértette.²⁴ A féléves szerződések azonban gyakori mozgást, nehezebb tervezhetőséget, az utazások miatt nagyobb költségeket vontak magukkal. A gyerekes anyák esetén nemcsak az utazás, hanem a gyerekek elhelyezése, netán taníttatása szintén több pénzt emésztett fel. Nem kevés költséget jelentett a nők ruhatárának kellő felszerelése sem. Tehát a

²³ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 201 f. 7.

²⁴ Lásd Fehérváry Antal: *Informatio operai énekes Heksch János ellenem beadott perében* c. iratát (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313, Act 57, f 7, f 10.). Vö. az 1873-ban nyomtatott színházi törvénykönyvet (*A Kolozsvári Nemzeti Színház törvénykönyve 1873. május 1-től kezdve*. ny.).

vándorló életmód inkább az egyedülállóknak kedvezett. Azonban a színészcsaládokat a siker mellett a családdal együtt élés pozitívuma kárpótolhatta.

A zenét ebben az időszakban a helybeli Polgári Zenekar (1867 nyarán), a városban állomásozó Alleman ezred 24 tagja szolgáltatta (az 1867-es, az 1868-as téli idényben), Nierdeland cs. kir. Zenekarából 15 tag és nyolc szerződött tag szolgáltatta a muzsikát (1870 telén). Az 1871 téli évadtól Jacobi Jacob német származású karmestert és zeneszerzőt szerződtették és 24 tagból álló zenekart.²⁵

4.1.6. Személyzeti fizetés

Az előadások napi költségeinek növekedése, az általános drágulás és a személyzeti fizetések növekedése miatt a választmány engedélyezte Fehérvárynak az 1871-es téli idénytől a helyárok felemelését. Fehérváry kimutatása szerint ugyanis a színtársulat havi fizetése 1866/1867-hez képest 3075 fról 6088 fra emelkedett.²⁶ Az árak a következőképpen alakultak: bérletben egy hónapra a középpáholy 55, az alsó és felső betűs páholy 40, a felső 34, emeleti erkélyszék 15, I. rendű zártszék 11, II. rendű zártszék 9 ft. A napi árak a következőképpen alakultak: középpáholy 4 ft, az alsó és felső betűs páholy 3; a felső 2,40; emeleti erkélyszék 1,20; I. rendű zártszék 80 kr., II. rendű zártszék 70 kr, III. rendű zártszék 60 kr, földszinti állóhely 40 kr, karzat 20 kr. 1871-től a választmány kötelezővé tette, hogy az előadandó új darabok drámabíráló bizottság elé kerüljenek, melynek tagjai Sándor József, Lugosi József és László József voltak.²⁷

Ekkor a választmány már eldöntötte, hogy házi kezeléssel fogja működtetni a színházat (anélkül, hogy bérbe adná), amit a belügyminisztérium is elfogadott. A házi kezelés ügyével megbízott bizottság által összeállított költségvetési terv (ebben már szerepelt az újonnan bevezetett gázvilágítással járó költség is) 1871 decemberében a következő tételekből tevődött össze:

„Kiadások.

I. Általános szükséglet.

1. Mellékszemélyzet:

Ügyelő évi fizetése: 600; két sűgő 800; főpénztárnok és segédje 600; jegykiadó és könyvtárnok 400; 10 jegyszedő 720; fodrász 300; szertárnok, bútorfestő és színlaposztó együtt 720; két szerephordó színház szolga 350; kapus 72; két éji őr 8 óra 165; egy darabont 4 téli óra 28; díszmester 600; festő 1200; első díszítő 8 óra 480; második díszítő 8 óra 188; harmadik díszítő 8 óra 192; negyedik díszítő 192; 5dik díszítő s egyszersmind cortina húzó 136; főszabó 504, szolgálja 408; 3 öltöztető 240; fűtők 5 óra 180; 2 gázvezető 500 ft. Együtt: 8575 ft.

2. Kellékek:

Fűtésre fa 900, világítás 8 óra 4000, gázóra évi bére 50, könyvtárra 500, ruhatárra 1000, díszítményekre 500, bútorzat 300, színlapokra és bélyegekre 3000, napi egyéb kiadások szükségletek 3000, útiköltség Budára és vissza 80 személyre 1500. Együtt 23.325 ft

²⁵ Vö. Jakab István, Nagy György szerk.: *Nemzeti Színházi Búcsúvételi Zsebkönyv 1867-dik évre; Új évi Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1868-dik évre; Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1869-dik évre; Búcsúvételi Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1869-dik évre; Új évi Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1871-dik évre.* Szerk. Nagy György. Ny. K. Papp Miklós, Kvár; *Új évi Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1872-dik évre.* Ny. K. Papp Miklós, Kvár.

²⁶ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg. 8. 112.

²⁷ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg 8. 81.

II. Személyzeti fizetés egy egész évre

1. Dráma és vígjáték

Női személyzet: drámai primadonna és egy havi szabadságidő nyáron 2000, drámai hősnő és egy havi szabadságidő nyáron 2000, első szende 1200, másod szende 840, szalon színésznő 1200, hősnya 960, társalgási anya 720, komika 720, soubrette 600. Együtt 10.240 ft.

Férfi személyzet: jellemszínész és egyhavi szabadság nyáron 1200 ft, első szerelmes 1200, szalonszínész 1200, intrikus 1000, hős apa 800, tréfás apa 800, komikus 800, második szerelmes 720, másod komikus 600. Együtt: 8920 ft.

2. Operai személyzet

Első coloratur énekesnő és 6 heti szabadság nyáron: 2400; drámai énekesnő és 6 heti szabadság 2400, altistáné 1500, tenorista és hat heti szabadság 3000, első bariton 1800, másod bariton 600, buffista és buffó 1500. Együtt: 13.200 ft.

3. Operette és népszínmű

Egy operette énekesnő 1800, egy operette énekes 1500, népszínműénekes vagy -énekesnő, aszerint amint egyik vagy másik a többiből ki nem pótolható 600. Együtt 3900 ft.

4. Segédszemélyzet

16 kardalosnő 480, 16 kardalos 480. Együtt 15.360 ft.

5. Zenekar

Karmester 1500, kartanító 600, összes zenekar 10.800. Együtt 12.900 ft

6. Egyéb kiadások

Intendáns 1200, művezető 1200, irnokok 800 frttal. Együtt: 3200 ft.

Így a kiadások összesen: 91.045.

Ezzel szemben az eddigi bevételek arányában középszámításban vétetnek fel:

Bevételek

1. Kolozsvárt 8 havi rendes téli idényt véve fel a rendes páholy s más bérletek havonként 3000 frttal: 24.000 ft.

2. Napi bevételek 8 óra 5500 fttal: 44.640.

3. Két színházi bál 800 ft

4. A város által adandó fapótlék 450 ft

5. Cukrászat, gyümölcsárulás bérlet 240 ft

6. Nyári idény alatt Budán vagy Nagyváradon 100 előadás 200 frttal: 20.000 ft

7. Subventio: 15.000 ft

*Összes bevétel: 106.130 ft.*²⁸

A költségvetési terv a korabeli kolozsvári színészek szerepkör szerinti jövedelem-viszonyainak szemléltetésére igen hasznos összehasonlítási alapul szolgál (annak ellenére, hogy a konkrét fizetések ezektől a számoktól kissé eltértek). A teljes költségvetési struktúra pedig jól szemlélteti a színház működésével járó költség- és bevétel-tételeket Fehérváry a költségvetési terv elkészítésekor még a színház hivatalos bérlő igazgatója volt, szerződése 1872. április 30-án járt le. Az általa végzett munkának a szakmai részét E. Kovács Gyula vette át művezető szerepkörrel. A megválasztott intendáns pedig br. Huszár Sándor lett (1871 decemberétől), aki csak úgy vállalta az intendánsságot, hogy a hiányt a választmány az alappénztárból fedezi, évi

²⁸ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg 8. 117–119.

fizetését (1200 ft) azonban úti s egyéb segélyre ajánlotta fel. Fehérváry az 1872-es nyári színi idényben már az aradi színtársulat igazgatójaként működött.²⁹

Általában elmondható, hogy Fehérváry Antal öt és fél éves igazgatói működése alatt választmányi segéllyel és ellenőrzéssel színvonalas műsort produkált. Társulata klasszikus darabokat, közép műfajokat, operákat, operettek mellett látványosságokat és baletteket is játszott.³⁰ Ugyanakkor huzamosabb ideig tehetséges színművészeket nyert meg társulatának

4.2. Korbuly Bogdán intendánsi korszaka (1874. május 1. – 1878. május 1.)

4.2.1. Szerződési feltételek

A színház házi kezeléssel való működtetése nem vált be. A bevezetett spórlás és levágott fizetések a kisebb társulat ellenére deficittel végződött az 1873/1874-es évad, mely a színházi alap összegét is megnyirbálta. Emellett a közönség színházba járó kedve is apadt.³¹ 1874 januárjában a hármas intendánsi vezetőség: Br. Huszár Sándor, László József és Lugossy József lemondott.

Korbuly Bogdán, a kolozsvári Zálogkölcson Intézet igazgatója 1871-től viselt a választmányban hivatalt színházi alappénztári pénztárnokként. 1871. február 4-én Filep Sámuel helyett választották meg e munkakörre, mivel Filep polgármesterségével összeférhetetlen volt az állás. 1874. február 13-án a választmány által preferált intendánsi rendszer megszilárdítása végett Korbuly felajánlotta, hogy átvenné a színházat 15000 ft-os segéllyel. Biztosította a választmányt jó társulat szerzéséről és arról, hogy az esetleges hiányt maga fedezi, a hasznot ellenben az intézetnek adja. Ajánlatát megelőzően Paulay Ede is jelentkezett három évre a színház kibérlésére akár mint bérlő igazgató 12000 ft segéllyel, akár intendáns alatt mint művezető 3600 ft fizetéssel. Mivel Paulay visszavonta ajánlatát, a választmány egy évre megválasztotta Korbulyt intendánsnak. A lényeges változás okkal keltette fel a belügyminisztérium aggodalmát, amennyiben a célszerűbb anyagi igazgatás mellett a színház közművelődési feladatát nem látta biztosítottak. A választmányi válasz augusztusban azonban minden kételet elseper, hisz a tavasszal épített nyári favázas színház a színház állandósításának a biztosítéka is volt. Korbuly saját költségén (utólag 9800 ftban számolta fel költségét) 1874 tavaszán a Sétáter elején nyári színházat építtetett, amelyre a város a telken kívül 3500 ft segélyt is adott. A nyári favázas színház 1874. jún. 13-án nyílt meg. Ez évadban azonban 89468 ft 66 kr bevétel mellett Korbulyknak 19805,27 ft vesztesége volt, ennek következtében 1875 januárjában lemondásra kényszerült. Csak úgy vállalta az intendánság folytatását, ha a választmány a nyári színház költségeit neki megtéríti, erre azonban a választmány nem volt hajlandó.

1875 márciusában Temesváry Lajossal írt alá szerződést a választmány, ezt azonban Tisza Kálmán belügyminiszter nem fogadta el, sem elég szellemi, sem anyagi biztosítékot nem látván a szerződésben. Azonban a zenekonzervatórium által is támogatott Korbuly ajánlatát elfogadhatónak találta, kijelentve, hogy a nyári színház előnyös megvásárlása nem jelentené az alaptőke megcsorbítását. Így kötötte meg a választmány vele az alkut, ennek értelmében a nyári

²⁹ Lásd *A magyar színészet évkönyve. Névtár 1873-dik évre.*

³⁰ Részletes repertóriumot lásd az időszak színházi zsebkönyveiben.

³¹ Ferenczi: *i.m.* 478.

színházat megveszik 9800 ft-ért, s ha a három év alatt számadásából pénztári maradék tűnnék ki, az a nyugdíjalapot illeti meg. A Korbullyal megkötött szerződés volt az oka annak, hogy gr. Mikó Imre lemondott 32 éves választmányi elnökségi működése után. Mikó a létrejövő szerződést a színház belügyeibe való miniszteri beavatkozásként, a választmányi autonómia megsértéseként értelmezte.

A Kolozsvári Nemzeti Színház Országos Választmánya 1875-től a következőkből állt: gr. Mikes János elnök, gr. Eszterházy Kálmán alelnök. Választmányi tagok: Páll Sándor, Tauffer Ferenc, Tisza László, gr. Eszterházy Géza, dr. Szász Béla, Filep Samu, gr. Mikes Miklós, dr. Groisz Gusztáv, Korbuly Bogdán intendáns, Simon Elek polgármester, Sándor József titkár, Ferenczi Miklós ügyvéd, Tóth József alappénztárnok. A színház hivatalos osztálya: Korbuly Bogdán igazgató, Tóth József főpenztárnok. Művezetők: Fehérváry Antal és Mátray B. Béla, majd E. Kovács Gyula.

4. 2. 2. Társulat és mérlege

A kolozsvári Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1874. máj. 1-jétől 1878. május 1-ig az intendánsi hatáskörrel igazgató Korbuly-korszak összefoglaló mérlegét nyújtja. A társulat összetétele jól mutatja, hogy az opera megerősítésével kívánt működni tovább a színház, ezért jelentősen megnövekedett az előadói személyzet létszáma: a kardalosokkal és táncosnőkkel együtt az első 1874/75-ös évadban 73, a 1876/77-es évadban 74 tagja volt a társulatnak. Az 1874. máj. 2-tól 1875. máj. 4-ig tartó évadban Fehérváry és Mátray Betegh Béla volt a művezető. Az időszakban 354 előadást tartottak. Az 1875. máj. 4. – 1876. ápr. 30. közötti évadban E. Kovács Gyula volt a művezető (Fehérváry gazda), és 327 előadást tartottak. 1876/77-es évad (1876 máj. 1. – 1877. máj. 7.) E. Kovács Gyula művezetősége alatt 358 előadást produkált. Az 1877. máj. 9. – 1878. máj. 1. közötti időszak (E. Kovács Gyula művezető, Fehérváry gazda, felügyelő) 335 előadást nyújtott. Vendégművészek kínálatában Szerdahelyiné Prielle Kornélia, Tamási József, Jászai Mari, Blaha Lujza, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, Bokor József és gyermek-szintársulata, Komáromi Mariska, Szigeti József, Vízvári Gyula, zeneművészek, néhányszor bűvészek és ködfátyolképesek is találhatók

A törzsgárda Kassai Vidor, Földényi Béla, Szentgyörgyi István, Szacs vay Imre, Hetényi Béla, Krasznay Mihály, Ditrói Mór, Török Károly; a színésznőknél: D. Boér Emma, Baloghné Etel népszínmű-énekesnő, Ditróiné Eibenschütz Mari, E. Kovács Gyuláné, Pataki Rózsa, a dalműveknél Marcell Géza, Zajonghy Elemér, Dalnoki Béni, Caravatti Pietro (1877-től), Csáthyiné Medgyasszai Ilka (1875/1876-ban), Krecsányi Sarolta, Gerecsné.

4. 2. 3. Művezetővel kötött szerződés

Fehérváry Antal művezető és Korbuly Bogdán igazgató között 1874. május 1. és 1875. április 30. közötti időre a szerződést febr. 24-én kötötték meg. Fehérváry művezetői hatásköre a következőképpen körvonalazódott: tartozik az igazgatót és megbízottját minden a művezetéssel kapcsolatos teendőben s megbízásban buzgalommal támogatni. Ajánlatot tesz tagok szerződötetésére, de a szerződökötés az igazgatót vagy megbízottját illeti. A műsor készítését, szereposztást a művezető kezdeményezi, tervezi, a jóváhagyás azonban szintén az igazgatót illeti. A színpadi rendezésben, amennyiben az külön szakrendezőkre nincs bízva, különösen a díszrendezésben önállóan intézkedik, általában a színpadi működést felelősséggel vezeti, a hiányokért, mulasztásokért ő felel. *„Röviden Fehérváry úr a legmelegebb úgyszeretettel fog*

*eljárni mindenben, amikben az igazgató vagy megbízottja által az itteni színház műsorozatának érdekessé tétele, az előadások pontosságának előmozdítására nézve, szóval ezen intézet anyagi és szellemi fölvirágoztatása érdekében meg fog bízni.*³² Ezért Fehérváry nejevel, Hollay Anna asszonnyal együtt 2400 forint rendes évi tiszteletdíjban részesül a szokott havi és féléves részletekben. Ezenkívül még 600 forintot biztosít neki az igazgató, ha az év nem fog deficitel végződni. Ha kellő eréllyel és szorgalommal sikert arat, sőt ha lelkiismeretes és takarékos gazdálkodás következtében többlet fog mutatkozni, ami meghaladná a 600 fto, az igazgató a megtakarított összeg negyedét fogja kapni. A többlet eszközzésének azonban nem szabad az ügy rovására történni. A tiszteletdíjért Fehérváryné színésznő is közreműködik mint *hős és társalgási anya*, mindazon szerepekben, melyekkel egyéniségéhez képest meg fog bízni, és aláveti magát mindazon föltételeknek, melyek a más színi tagokkal kötött rendes színházi szerződésben és a színházi törvényekben részletesen meg vannak jelölve.³³

A 1873-as kolozsvári színházi törvénykönyv részletesen taglalta a színész kötelességeit a próbákon a színpadon, sőt a színházon kívüli megfelelő viselkedésre is kiterjedt a figyelem. A vétségekért, mulasztásokért büntetődíjat fizetett az elkövető. A vétségekből befolyt összeg a nyugdíjalapot gazdagította.

Az előadószemélyekkel kötött szerződési pontok közül elsősorban az ajánlott fizetés összege képezte vita tárgyát. A szerződöttni kívánt tagot levélben keresték fel, s megírták benne, hogy milyen időszakra szerződöttnék mekkora illetékekkel, ugyanakkor azt is közölték, hogy mekkora előleget és útiköltségpótlást tudnak adni. Amennyiben az illető elfogadhatónak tartotta az összeget, postafordultával megküldték az előleget s útiköltségpótlást, valamint az igazgatóság részéről az aláírt szerződést. Az újonnan szerződött fél aláírásával visszaküldte a szerződést, és a megkapott előlegről a bizonylatot.

4.2.4. Társulatszervezés, darabbeszerzés

A magyar színészek hivatásossá válásának folyamatában a Színészeti Tanoda (1865) létrejövése mellett egyik kulcsfontosságú momentum a színészet erkölcsi, anyagi és szociális érdekeinek védelmét szolgáló Magyar Színészközel (Országos Színészegyesület)³⁴ megalakulása 1871-ben. Feladata a vidéki színjátszás működési szabályrendszerének kidolgozása és érvényesítése volt. A színészek piaci megszervezése egyre nagyobb erőfeszítésbe került, hisz sokasodtak a pályán lévők. A *Magyar Színészet Évkönyve* az 1873-as évben összesen 25 szintársulatot (a pesti Nemzeti Színház és a kolozsvári Nemzeti Színház is benne volt), s ezek személyzeti listáját gyűjtötte össze és közölte. Összeszámolva ezeket 850 színész volt ekkor a magyar színészeti munkapiacon. 479 férfi és 371 nő. A szám tartalmazza kardalnok, kardalnoknő, táncosok, drámai és énekes színészek mellett a sűgöt, karnagyot, festőt, ruhatárnok pénztárnokot is, akik kisebb társulatoknál szintén játszottak (nyilván a sűgő és a karnagy kivételével). A karszemélyzetet a nagyobb társulatok némaszerepekre, státszerepekre is alkalmazta. (A színészek ekkori pontosabb piaci felméréséhez azonban még jó néhány szerződés nélküli színész is tartozott.)

A meglehetősen széles kínálatból a társulat megszervezése nem kis erőfeszítésbe került. Természetesen prioritást a Pesti Nemzetiben már megforduló színészek vagy kiválóbb vidéki

³² Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 86. ff. 9–10.

³³ Uo.

³⁴ 1873-tól Magyar Színészek Egyesülete, 1878-tól Magyar Színész-Egyesület.

együttesek tagjai élveztek. Főként Sándor József titkár levelezett (előfordult, hogy Fehérváry is) Korbuly megbízásából. A korszakból fennmaradt leveleiből fogalmat alkothatunk arról is, hogy földrajzilag milyen hatósugárba terjedt ki ez a kapcsolatháló. Csak az 1874-es levelezést véve példaként: Kolozsvár, Szamosújvár, Torda, Nagyenyed, Zilah, Debrecen, Kassa, Szabadka, Miskolc, Arad, Budapest, Győr, Sopron, Berlin, Abony, Hátszeg, Nagyszeben, Révkomárom, Székesfehérvár, Kecskemét, Szeged városokba postáztak.³⁵

Az országban utazgató társulattagok közötti információcseréhez nélkülözhetetlen csatornát az 1870-es években A Színpad, az Első Magyar Színházi Ügynökség lapjaként indult folyóirat biztosította, amely 1871 végétől az egyesület hivatalos közlönyeként szerepelt.

Sándor József piacutató feladatát jelentősen segítette a Színházi Ügynökség. Érthető, hogy igen gyakran bukkan fel az ügynökség a levelezések címzettei között. A színészügynökség havi illeték fejében a leírásnak/elvárásnak megfelelő színészeket igyekezett megnyerni a kolozsvári társulatnak, s így ő volt az, aki direkt tárgyalta a színésszel, és közvetített a munkaadó felé. Ugyanakkor külföldi és magyar színjátékszövegek és színpadi zeneművek közvetítését is vállalták, melyeket a szerzőktől szerzői jogdíj fejében megvásárolt előadási jogok alapján jogi és gazdasági szempontból szabadon rendelkeztek. Így az új darabok beszerzésének szerzői jogdíjjal járó tárgyalásaitól megkímélték a titkárt. Néhány új magyar darab szerzői jogdíjának ügyét szintén Sándor intézte. Színészek és művek közvetítése mellett színházi jelmezeket, kellékeket is közvetítettek. 1874. március 29-én keltezett levelében a titkár az ügynökségtől olyan operettek, látványos darabok jegyzékét kéri, melyek az ügynökség útján beszerezhetők, hogy áprilusra készülhessenek valamivel. Emellett kérnek „6 rendbéli fekete inasruhát, s 12 olyan szarvasbőr kesztyűt, mint tavaly”.³⁶ Április 7-én már jelzi a titkár, hogy az inasruhák megérkeztek, és kéri a következő újdonságokat küldjék el: *Kerekes András* népszínmű, *Rózsa Sándor* népszínmű, *Javotte* operette, *Arany chignon* operette. Ezenkívül *magnesium lámpát* is rendel, s kéri, hogy Bacsó Lujzával és Udvardyval tárgyaljon szerződötetésük ügyében.³⁷ Olykor meglehetősen speciális kérést és elvárást is kell teljesítsen a vezetés. Sándor József 1874. május 12-én a Szongott és társa kereskedőháznak ír egy olyan olcsó karmesteri vezénypálca ügyében, amelyet egyik rövidlátó de tehetséges énekesnő is meglát. Az összeget kéri, hogy Korbuly számlájára küldjék el.³⁸

4. 2. 5. Játsszási feltételek, nyári állomások

A favázás nyári színház felépítése több szempontból is a szintársulat céljait szolgálta. Megkímélte a tagokat a nyári állomásokra való utazástól s az ezzel járó költségektől. Több ideig tartó, esetleg állandó letelepedést biztosított a városban, a színészek huzamosabb ideig együtt maradása az összjáték csiszolódását és közös munkát segítette elő. Ámbár így is gyakori volt az egyéves szerződések úzusa, melyeket azonban meg lehetett hosszabbítani bevált tag esetén; az igazgató igyekezett a törzstagokkal hároméves szerződést kötni. Évadon belüli társulati mozgás kevésszer fordult elő, évad végén is nagyobb számban a kardalosok, kardalosnők

³⁵ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg 10.

³⁶ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg 10. f 68.

³⁷ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg. 10. f 74.

³⁸ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg. 10. f 112.

cserélődtek a társulatban.³⁹ 1877 májusától ismét nyári állomás beiktatásával (Nagyvárad) működött a társulat.

4. 2. 6. Személyzeti fizetés

Az 1874–75. évre szerződött tagok listájából reprezentatív szerepköröket kiválasztva közlöm nevüket, nyári és téli havi fizetésüket (általában a nyári időben kevesebbet, a főszezonban többet kaptak a színészek):

Balla István és neje 140/140; Betzkóy János (díszletfestő és kardalos) és neje (színésznő) 150/170; Bodorfi Henrik 180/200; Boér Emma (színésznő) 200; Csáthyné Medgyasszay Vilma (dalnoknő) 200/200; Ditrói Mór (színész) 60; Eibenshütz Mari (első szende) 100/110; Fehérváry Antal (művezető, színész) 100/100; Fehérváryné H. Anna 100/100; Gerecs János (dalnok) és neje (dalnoknő) 350/350; Kassai Vidor (színész) 100/100; E. Kovács Gyula (színész, rendező) és neje (színésznő) 300/300; Könczöl Irma (kardalnoknő) 40/45; Láng Etel (kardalnoknő) 45/50; Mátray B. Béla és neje 180/180; Marczell Géza (dalnok) 140/150; Naszveda Anna (dalnoknő) 175/200; Némethy Irma (színésznő) 233,32/233,32; Lotcharekné Némethy Giza (dalnoknő, alt) 90/90; Török Károly (színész) 60/60; Jacobi Jakab karnagy 150/160; Batek János (zenekari tag) 50/50.⁴⁰ Ez évadban emelkedett Korbuly időszakában a legmagasabbra a fizetések összege, ezért a következő évben egyes szerepkörök tulajdonosaitól le is vágta, ami természetesen elégedetlenséget okozott a tagok körében. A legalacsonyabban fizetett kardalosok és kardalosnők közül ezért többen elszerződtek. A tagok éves fizetése a négy év alatt a következőképpen alakult: 1874/75-ben 85 186, 1875/76-ben 67 811, 1876/77-ben 79 975 ft, 1877/78-ban 78 000 ft volt.

Legtöbbet jövedelmeztek a népszínművek: *A falu rossza* 40 előadása 7188 ft 19 kr –t jövedelmezett, *A Tolonc* 20 előadása 3295,76, a *Kintornás család* 16 előadása 2502,58, a *Sárga csikó* 7 előadása 1895,68 ft-nyit.

4.2.7. Házi szerzők, fordítók, alkotók

Az újonnan bemutatott, eredeti színművek alkotói és drámák fordítói között jó néhány kolozsvári színész és helyi szerző nevével találkozhatunk.

Ditróiné Eibenshütz Mari színésznő (*Gyula és Györgyike*, 1 fv. vígj.), Odry Lehel színész (*Piros Panna*, népszínmű 3 fv.), Mátray Betegh Béla színész (*Kis ördög*, népszínmű 3 fv.), br. Kemény Endre színházpártoló⁴¹ (*A tenger fia*, színjáték 5 fv.) és K. Papp Miklós hírlapszerkesztő (*Judit asszony*, népdráma 3 fv.) eredeti műveit mutatják be.

Fordítóként Mátray Betegh Béla (Devien Guide: *Arvucz Péter*; történelmi dráma, About F.: *A rabló gyilkos*, Brachvogel: *Mondecaus* színjátéka), Szacsavay Imre (Verconsin, Les Basalles: *Múlt idők*), Ditrói Mór (Hertz: *Rene király leánya*, dráma 2 fv.).

Színre alkalmazóként E. Kovács Gyula (Weilen J.: *Dolores*, Goethe: *Faust*, Shakespeare *Julius Caesar*, *Cymbeline*, III. *Richard ifjúsága*); Giacometti P: *Erkölcsei halott*, Sardou: *A gyűlölség átka*, Schiller: *Wallenstein halála*), Mátray Betegh Béla (Kneissel: *A tekintetes úr keservei*, bohózat) munkáit láthatjuk.

³⁹ *Kolozsvári Nemzeti Színházi Zsebkönyv*. 1879. 111.

⁴⁰ Az első összeg a nyári, a második összeg a téli fizetést jelzi. Lásd Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 93. f 6.

⁴¹ Kemény Endre 1880–1882 között a hármasszínház intendantsi vezetőség tagja.

Fordítóként, színre alkalmazóként, eredeti művek szerzőjeként is lehetett a fizetéseken javítani, sőt a szerepmásolást sem tartotta rangon aluli munkának a kolozsvári születésű, Theresianumot végzett, majd Színészeti Akadémiát kijáró Mátray Betegh Béla. Ugyanakkor a közismert színházpártolók, Kemény Endre, K. Papp Miklós iránt oly módon is kifejezhette hálóját az intézmény, hogy bemutatta színházi műveiket. A pártolók gyakran a honoráriumtól is eltekintettek. Gr. Zichy Géza a színházban 1876-ban előadott *Szerелеm harca* c. drámájának 50 ft. szerzői díját a nyugdíjintézetnek adta.⁴²

A négy év alatt az először játszott eredeti színművek száma 58 volt, 133 új fordított művet mutattak be, 20 új operát és operettet. Megjegyezzük: az operettek száma már ekkor jóval magasabb volt az operakénál.

4. 2. 8. *Korbuly kiadásai, nemessége*

A négy év pénzügyi eredményeiről a számvizsgáló bizottság 1879. április 22-én a következőt jelentette: a négy évi bevétel főösszege 274 890 ft 71 kr., királyi segély 60 000, összesen 334 890 ft 71 kr. A legnagyobb volt a bevétel 1874/75-ben, segély nélkül 74 468 ft 66 kr., legkisebb 1875/76-ban 64 910 ft 66 kr. A kiadások főösszege 390 160 ft 49 kr. Legnagyobb volt a kiadás 1874/75-ben 109 273 ft 93 kr, legkisebb 1875/76-ban 83 641 ft 96 kr. Ezek szerint Korbuly a négy év alatt 56 269 ft 78 kr-t áldozott, s így pénztári maradvány nem volt. Emellett a választmányi kezelésű színházi alap is gazdagodott színházi szerelvények és főszerelések, ill. könyvtári beruházás révén (Ferenczi 1897. 486.).

1878-ban Szász Béla választmányi tag javaslatára Korbuly áldozatot nem kímélő munkájáért, és mivel a művészi erők csoportosításával a drámai művészet képviselőjében, újdonságok megszerzésével s a modern technika alkalmazásával a színházat a fejlettség magas fokára emelte, külön fölterjesztésben kérte a belügyminisztert, hogy őfelsége előtt méltó kitüntetésre ajánlja, minek eredményeként az év májusában ő és törvényes utódai lompérdi előnévvel díjmentesen magyar nemességet kaptak.⁴³ Alighanem ő volt az első személy, akit színházi tevékenységéért nemesítettek, ez a tény a professzió presztízstét kétségen kívül szintén emelte. Korbuly 1878-tól 1885-ig a kolozsvári színház élén álló hármas intendatúra egyik tagja maradt, anyagi kockázatvállalás nélkül.

4.3. Ditrói Mór vállalkozó igazgató korszaka (1887. szept. 1 – 1896)

4.3.1. *Szerződési feltételek*

A Kolozsvári Nemzeti Színház a választmány és a belügyminisztérium közötti 1884-es megállapodás szerint működött Ditrói Mór időszakában. A Tisza Kálmán belügyminiszterrel 1884 februárján létrejött megállapodás az volt, hogy a színházat a belügyminisztérium veszi át s kezelteti felelős intendáns ellenőrzése mellett vállalkozó igazgatóval, ki 20 000 ft. államsegélyt kap, de egyébként anyagilag az ő kockázatára megy a vállalkozás. A megállapodás főbb pontjai a következőképpen foglalhatók össze:

1. A színházat kifele az intendáns képviseli, a játékrendre, titkárra felügyel, az új darabok megbírálásáról intézkedik, hivatalos órákat tart, elhatározásait írásban adja tudtára a tagoknak

⁴² Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg. 8. f 285.

⁴³ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága F 313. Reg 8. f 264, 367, 381, ff. 417–420.

és a vállalkozó igazgatónak, ki minden fontosabb esetben neki jelentéssel tartozik, s a hely-árakat csak az intendáns beleegyezésével változtathatja. Az intendáns kezelteti a színház alapvagyonát, választja a vállalkozó igazgatót pályázat vagy megbízás útján, külön páholyt kap, rendelkezésére titkár áll, ki egyszersmind a színházi vagyon kezelője s az igazgató ellenőre.

2. Vállalkozó igazgató csak az lehet, kinek igazgatói engedélye van. Tartozik dráma-, népszínmű- és operatársulatot szervezni; nyolc hónapon át hetenként legalább 5 estén jó előadásokat tartani egy népszínművel és egy operával; a lehető legjobb vidéki tagokat szerződteti, s főleg a színi tanoda növendékeit, kik ösztöndíjjal ide rendelhetők; letesz 6000 ft óvadékot. Vagy maga rendez, vagy szakképzett rendezőt szerződtet; az operai kart 16 férfi és 12 nőtagból szervezi, de ún. nagyoperákat nem köteles adni; gondoskodik legalább 15 tagú állandó zenekarról; szerződéseit jóváhagyás végett beadja az igazgatónak; a szubvenciót utólagos 10%-os részletekben kapja ki 8 óra, s 20%-ot kap az idény nyitásakor; a beruházás gyarapításainak módjait a szerződés mindig külön szabja meg.

3. A színházi alapot a belügyminiszter veszi át; a fejedelmi szubvención felüli összegről az állam fog gondoskodni, s erre évenként költségvetés adandó be, mely tartalmazza: a vállalkozó szubvencióját, az intendáns, titkár stb. fizetésére s a színházi felszerelés fenntartására szükséges összeget.

4. E számadások egy 5 tagú színházi választmány útján terjesztendők a belügyminiszterhez.

5. A kolozsvári színházi nyugdíjalap kölcsönös megegyezés alapján egyesítetik az országos színészi nyugdíjalappal.

6. A budapesti színészi akadémiában 3 ösztöndíj alapítatik 400 fital, melynek birtokosai három évre Kolozsvárra tartoznak szerződni, s előnyben részesülnek a Budapestre szerződésben is.

7. Az eddigi hiány fedezésére 1885. máj. 1-jéig a színházi alap mozgó tőkéi fölhasználhatók, de ez időn kezdve ennek 1871. jan. 1-jei álladéka helyreállítandó a költségvetésbe évenként beveendő összeggel, s az alap jövedelmei csak a színház állandó céljaira fordíthatók; de a színház újraépítése esetén az alap is fölhasználható. A vállalkozó szubvenciója a király adományából 20 000 ft, a többi szükséglet, tekintve a kolozsvári színház országos fontosságát a múltban, az állami költségvetésből fog fedeztetni.⁴⁴

4. 3. 2. Bölöny és Ditrói

1887. szeptember 1-jétől Bölöny József országgyűlési képviselőt, hű kormánypartit s nagy színházkedvelőt nevezte ki a belügyminiszter intendánssá, aki megbízás útján Ditrói Mórnak adta az igazgatóságot három évre. A választmány tagjai ekkor: Páll Sándor, Tauffer Ferenc, Korbuly Bogdán, Groisz Gusztáv és Albach Géza polgármester. Titkár Sándor József (ennek 1889. márciusban történt halála után Tóth József, majd Mészáros Kálmán töltötte be az állást), alappénztárnok Tóth József volt. Ditrói kolozsvári születésüként, református kollégistaként s így hű színházba járóként⁴⁵ a Farkas utcai színház neveltje volt, aki a Színészeti Tanoda és a bölcsészettudományi kar párhuzamos elvégzése (1871–1874) után 1874 őszétől Kolozsváron is kezdte pályáját. Apja ekkor a Nemzeti Szálló bérlőjeként városszerte ismert személy volt.

⁴⁴ Ferenczi: *i.m.* 500.

⁴⁵ *A Dunanan apó és fia utazása* c. kánkán táncja miatt hírhedt operett diák-kifütyülői közt is jeleskedett (Ditrói Mór: *Komédiások*. Szerzői magánkiadás, Bp. 1929. 18.

Eibenshütz Marival tartott esküvőjén 1875-ben a színészkollégák is jelen voltak. (Eibenshütz Mari naivát a pesti Nemzeti Színház, később a bécsi Burgtheater is szerződéssel kínálta, azonban férje útját követve nem szerződött.) Az 1878/79-es évadig tartoztak a színház kötelékébe. Ezt követően az 1880-as bécsi vendégszínházakra is elszerződött feleségével.⁴⁶ Néhány éves vándorszínészet, rövid népszínházi tevékenység és szegedi művezetés után vállalta el a kolozsvári társulat igazgatását.

Az intendáns és vállalkozó igazgató között 1887. július 16-án három évre megkötött szerződés (1887. szept. 1. – 1890. szept. 1.) a fennebb említett keretek között a következő konkrét feltételeket szabta: a színház szerelvényeit évi 1500 fttal gyarapítja, a megszerzett darabokért és anyagokért a szerződés lejártával 33% kárpótlást kap az alapból, s díszlet- és ruhatári szerzeményeit a színház 50%-os kárpótlással megtarthatja.

4. 3. 3. A társulat

Az új társulatot Ditrói visszaemlékezése szerint közösen alakították, szervezték Bölönyvel s annak bájos feleségével, Nedeczky Ferikével, akik kitűnően értettek a színészeti dolgokhoz, jó érzékük volt annak megállapítására, hogy ki a jó színész.⁴⁷

A kolozsvári törzsgárdát E. Kovács Gyula, Szentgyörgyi István, Megyeri Dezső, Váradai Miklós, Kápolnay János, Török Károly, Krasznay Miksa, Hunyadi Margit, K. Gerő Lina, Krasznayné Serédi Sarolta és Láng Etel képviselte.

Az újak között Szathmári Árpád és Nyilasi Mátyás is már bevált színészeknek számítottak. A többi mind nagy ígéret: Hegedüs, Gál Gyula, Fenyvesi Emil, Góth Sándor, Ivánfi Jenő, Vendrey, Szerémy, Ráthonyi, Szakács Andor, Pusztai Béla, Haday Sándor, Fóris Pista. A nők közül Delli Emma, Réthi Laura, Küry Klára, Szerémy Gizella, Maróthy Margot, Ditróiné Eibenshütz Mari, Solti Teréz.

A társulatalkalítás közben új díszleteket rendeltek, a ruhatárat felfrisítették, új színdarabokat szereztek be. Ditrói új próbastílust, lendületes vezetést alkalmazott, az eredmény: összevágó együttes játék, jó kritika, a közönség meglepedése az előadásokkal.

4. 3. 4. Szerződésmódosítások (vállalkozó igazgatói és intendánsi jogkörök és kötelezettségek pontosabb körülírása)

Az évek során azonban Ditrói és Bölöny viszonya megromlott. Bár 1890. február 17-én az intendáns beadta lemondását, miniszteri közbenjárásra még 1892-ig viselte a felügyeleti jogot.

Ditrói meghosszabbított szerződésének a színház szakmai vonatkozású pontjai a következőket hangsúlyozták (1890. szept. 1. – 1893. szept. 1. közötti időszakra szólt): az előadásokat „jól betanulva, főképp az összjáték minél teljesebb kifejtésével a *classikus és modern hazai és külföldi műsor tekintetbe vételével lehetőleg díszes külső kiállítással rendezni. Szem előtt tartandja e mellett azt is, hogy a különböző műfajok egymással helyes arányban váltakozzanak, hetenként egy népszínmű és egy opera adassék, a többi három nap egyéb drámai műfajokkal töltsék be. A kolozsvári téli idényen túl is tartozik a vállalkozó igazgató egész évre szerződöttni társulatát, annak elhatározása azonban, vajjon a jelen és következő nyarat hol tölti a társulat, az igazgató elhatározásának tárgyát képezi.*” Rendezői teendőket is végez, vagy

⁴⁶ Ditrói: *i.m.* 61–65.

⁴⁷ Ditrói: *i.m.* 90.

egy szakképzett rendezőt tart, ugyanő a zenés darabokhoz képzett karmester szerződteséről gondoskodik. A karszemélyzet 12 férfi és 12 nőtagból álljon, kik a többi műfajok előadásában is részt venni tartoznak. (A helyárák az intendáns beleegyezésével emelhetők fel.) Köteleztetik arra, hogy a színi irodalom nevezetesebb drámai és énekes újdonságainak anyagát és előadási jogát a színház javára és nem saját nevére megszerezze. A jogdíjaknak és az anyag beszerzési költségeinek fele a szerződés megszűntével a vállalkozó igazgatónak a színházi alapból megtérítendő, kivéve az előadásonként kifizetendő szerzői jogdíjak összege. Az intendáns felügyel arra, hogy a játérend a Nemzeti Színház hivatásának és méltóságának mindenkor megfeleljen, az először bemutatott darabok felügyeleti joga szintén az intendánst illeti.⁴⁸

Bölgöny Szapáry miniszterhez írott 1892-es levelében⁴⁹ kifejti a jelenlegi vállalkozói rendszer előnytelenségét, s kijelenti, hogy nem kívánja Ditrői újabb hároméves szerződését megerősíteni, s egyben saját felmentését kéri: „*A vállalkozói rendszer további fentartása nemcsak a színházat mint nemzeti műintézetet veszélyeztetik, a közönséget bosszantják, az érdemesebb művészi erők megmaradását lehetetlenítik, ezért e rendszert színészek s közönség is gyűlöli. [...] Sőt a rendszer iránti általános gyűlölet és elkeseredettség az illető körökben csak fokozódni fog, vállalkozó igazgató pedig pártfogoltatása általi elbizakodottságában eddigi visszaéléseit még fokozottabban űzheti, ezen rendszernek további fentartásához a legcsekélyebb mérvben is hozzájárulni nem akarok, így azon mély tiszteletteljes kérelem járulok nagyméltóságodhoz, hogy engem intendánsi állásom további viselésétől felmenteni kegyeskedjék?*”⁵⁰

A miniszter 1892. júli 21-i válaszlevelében Bölgönynek a házi kezelés visszaállítására vonatkozó javaslatát nem fogadja el, mivel a visszaállítás nagyobb segélyezést igényelne. Viszont Ditrői szerződésének meghosszabbítását 1893-tól elfogadhatónak tartotta pár kiegészítéssel. „*Igaz, hogy a vállalkozói rendszernél a vállalkozó saját anyagi érdeke nagy szerepet játszik, de ezzel szemben a színház érdeke mégis kellően meg van óva azon rendelkezési jogok által, melyek a vállalkozóval kötött szerződés értelmében a színház vezetésével, ill. felügyeletével megbízott intendáns részére biztosítva vannak.*”⁵¹ Levelében ugyanakkor visszautasította Ditrői azon ajánlatát, amelyet az intendáns megkerülésével nyújtott be 1892 elején. Ebben 6 évi bérletbiztosítással a 16 200 ftra megnövelt szubvencióval operát is szervez, és a villanyvilágítást is bevezeti.

Bölgny 1892. november 1-jétől felmentette, helyette gr. Béli Ákost nevezte ki intendánsnak.⁵² Ditrőival immár ő kötötte meg az újabb szerződést. A Bölgnyvel való összekülönbözés okán az újabb, 1894. április 4-én megkötött egyéves, 34 pontos szerződéssel több módosítás és szigorítás járt, pontosabban körülhatárolva az intendáns jogkörét, a vállalkozó igazgató kötelezettségeit: A tagokkal kötött szerződésben az igazgatónak ki kellett kötnie a nyári szünidőben való fizetés módját. Karszemélyzettel és munkásszemélyzettel egyéves szerződést kellett kötnie. (Rendelkezett a megemelt, 2600 ftos szubvenció kifizetésének módjáról.) A vendégművészek felléptetését tekintve, hacsak nem a budapesti Nemzeti Színházról, a Népszínházról vagy nagynevű előadóművészekről

⁴⁸ Gr. Szapáry miniszter jóváhagyásával. Kelt Budapest, 1890. ápr. 4-én. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 191. ff. 2–6.

⁴⁹ A pontos dátum hiányzik a másolatról. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 191. f 5.

⁵⁰ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 191. f. 5.

⁵¹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága F 313. Act 191. ff. 17–19.

⁵² Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 201. f 2.

van szó az intendáns beleegyezését kell kérnie. Az intendáns felügyelete alatt áll a színházi alap- vagy (bútor-, ruha- s kelléktár) gazdája is. A színházi helyiségek körül az emeleti iroda és a házmester lakása a vállalkozónak nem adatnak át. A házmester felett az intendáns és a választmány rendelkezik, szolgálatokat azonban az igazgatónak is tehet. Az intendáns jogosult ellenőrizni, hogy a tagokkal szembeni kötelezettségeit teljesíti-e a vállalkozó. Az intendáns betegsége esetén az igazgató a választmány helyettes titkárához is fordulhat. A színház fenntartási költségeit a színház országos alapja viseli, a színházi helyiségek takarítását az igazgató a házmester által eszközli, esti előadások után egy forintot fizetve. Báltartásra vagy egyéb célra a színházat csak intendánsi engedéllyel adhatja ki. A vállalkozó igazgató fizeti az előadásokkal járó mindennemű költséget: rendőrségi díj, szegényalap stb.; a világítás, fűtés, gázorák bére szintén őt terheli, a tűz és egyéb közrendészeti szabályokat betartja. A színtársulat nőtagjainak a másodemeleti felső páholyok jutnak mint szabad páholyok, a társulat elsőrendű nőtagjai a színházi alsó és középpáholyokat csak az intendáns engedelmével használhatják. A színházépületben az előadásokkal járó apróbb rongálásokat is az igazgató állja. 1893-tól a nyugdíjintézet tagjainak fizetése után levonandó 2%-nyi jutalék, a büntetéspénzek és a vendégművészek illetményei utáni 5%-os jutalék a nyugdíjintézet pénztárát illetik, valamint évenként két előadást köteles rendezni a nyugdíjalap javára.⁵³

4. 3. 5. Műsor és mérlege

A Ditrói-korszak értékes művészi lendületet hozó korszak volt. A közkedvelt műfajok mellett 1891. január 1. és február 19. között magyar dráma ciklust szervezett. Negyvennyolc napon át 42 szerző 48 magyar drámáját játszotta a társulat. Emellett Jókai-ciklust és Csiky Gergely-ciklust is szervezett. Színre vitt több Madách-drámát, s ezek koronájául az *Ember tragédiáját* (Kolozsvár, 1887. febr. 15, Nagyvárad 1890. szept. 23, 24, 25.) páratlan kiállítással és fénnel. Az 1894/95-ös évadban Shakespeare-ciklust szervezett. A Shakespeare-ciklus 1894. október 20-án a *Lear király*-előadással kezdődött. 1895. március 1-jén *A két veronai ifjúval*, a Shakespeare-ciklus 20. darabjával zárult a sorozat. Összesen 17 különböző Shakespeare-drámát játszanak: *Lear király*, *A makrancos hölgy*, *Hamlet*, *Ahogy tetszik*, *A velencei kalmár*, *Coriolanus*, *Vízkereszt vagy amit akartok*, *Macbeth*, *Tévedések játéka*, *Romeo és Júlia*, *Julius Caesar*, *Téli rege*, *A windsori víg asszonyok*, *Othello*, *Antonius és Cleopatra*, III. Richárd, *A két veronai ifjú* c. darabokat. *A makrancos hölgyet*, a *Tévedések játékát* és a *Julius Caesart* kétszer játsszák a cikluson belül. A húsz előadásból E. Kovács Gyula tizenhat előadásban főszerepet játszott, és a rendezésben is nagymértékben részt vállalt.⁵⁴ A téli főszezonban minden évben operát is adtak elő. Műsoron volt a *Traviata*, az *Álarcosbál*, az *Ernani*, a *Zsidónő*, a *Hunyadi László*, a *Bűvös vadász*, a pesti premier után bemutatták a *Parasztbecsületet*, a *Bajazzókat*.

Vendégművészek között Jászai Mari, Prielle Kornélia, Márkus Emilia, Csillag Teréz, Szigeti József, Náday Frenc, Újházi Ede lépett fel többször is a kolozsvári színpadon. Kiemelendők Stakosch Fébea énekesnő és Pokahuntas szerezcsen énekesnő fellépései. Ferenczi Zoltán szerint Ditrói úgy tudott színvonalas műsort teremteni, hogy a színház pénzügyi forgalmát évről évre növelte.⁵⁵

⁵³ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 191. f. 23, 24.

⁵⁴ Nem játszott *A velencei kalmár*, a *Vízkereszt vagy amit akartok*, a *Romeo és Júlia*, *A windsori víg asszonyok* és *A két veronai ifjú* színjátékokban. A ciklusról lásd bővebben Bartha Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció*. Argumentum Kiadó. Bp. 2010. 203–207.

⁵⁵ Ferenczi: i.m. 502.

4.3.6. 1899/1900-as évad művészeti igazgatói költségtervezete

Míthogy a színház levéltárában a választmányi kezelés alatt álló számadások⁵⁶ maradtak csak fenn a korszakból, a művészeti igazgatást illető számadások nem, egy az 1899/1900-as évre benyújtott művészeti igazgatói költség-előirányzata álljon itt a bevétel és kiadás tételek szemléltetésére (a költségtervezetet Tóth József pénztárnok írta alá, ekkor a színház művezetője Megyeri Dezső volt)

„Bevétel

1. Állami segélyből 1899–1900-as évre: 34.000.
2. Bérletjövedelem Nagyvárad 15.000
3. Bérletjövedelem Kolozsváron 14.000
4. Havi bruttó bevétel Nagyváradon (6.200 – 5 óra): 31.000
5. Havi bruttó bevétel Kolozsváron (9.400 – 7 óra): 65.800
6. Színlapelőfizetés Nagyvárad, Kolozsvár: 310
7. Cukrászat és ruhatárból: 490
8. Kolozsvár város segélye 1899 évre: 1000.

Összesen: 151.600

Kiadás

1. Illetékbe Nagyvárad, Kolozsvár (8700 – 12 óra): 104.400
2. Rendkívüli illeték: 4.000
3. Vendégfellépési díjba: 1.650
4. Színpadi napi költség 12 óra: 9600
5. Színlap és nyomda 12 óra: 2.200
6. Bélyegátalánydíjba 12 óra: 120
7. Kórházdíjba 12 óra: 167
8. Vegyes kiadásokra 12 óra: 4683
9. Úti költség és szállítás 12 óra: 2400
10. Fűtésre tüzelőfára 12 óra: 500
11. Világításra 12 óra: 7200
12. Színházbér, ruhatár, könyvtár 12 óra: 3400
13. Ruhatári kellékekre 12 óra: 3000
14. Díszlettári kellékekre 12 óra: 4000
15. Könyvtár jogdíjakra 12 óra: 3000
16. Szerepezés 12 óra: 300
17. Hangjegyrés 12 óra: 500
18. Könyvkötő 12 óra: 80
19. Tantim díjakra

Összesen: 151.600⁵⁷

A Ditrói-korszak színházművészeti szempontból az intézmény egyik fénykorát jelentette, remek színészeket ismert s nevelt fel ebben az időszakban. 1896-tól a budapesti

⁵⁶ Lásd *Alappénztári Napló 1887–1895*, *Alappénztári főkönyv 1876–1900*, *A Kolozsvári Magyar Nemzeti Színház országos pénzalapja összes bevételeinek és kiadásainak lajstromai 1890–1899*. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg 30; Reg. 13; Act 192.

⁵⁷ *A kolozsvári nemzeti színház. Művészeti igazgatás költség előirányzata az 1899 év Május 1-től 1900 év Április hó 30-ig terjedő egy évi igazgatósági bevétel és kiadásról*. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 192. f 58.

Vígszínházhoz szerződött művezető, ahova vele együtt bevált, összecsiszolt társaságának szinte fele követte.

A három korszak intézményi stratégiáját vizsgálva látható volt, hogy a *választmányi politika* egyre inkább leválik a szakmai döntésekről. Ezt nemcsak az 1884-től számított belügyminisztériumi kezelés okozta, mely által az állami támogatás és felügyelet hangsúlyosabb szerepet kapott. Az 1850-es, 1860-as évek színházi választmánya megtette azokat a lépéseket a színházi alap gyűjtésére vonatkozóan, amelyek megfelelő színvonalú színházépítményben tették lehetővé a kolozsvári szintársulat működését. Emellett a színház felügyeletét páholybérletek megkötésével és társadalmi tőkéje felhasználásával segítette. A választmányi politika háttérbe szorulásának másik okát a szakmai intézményesülés és specializáció előrehaladtának kell tulajdonítanunk. A döntéshozás egyre inkább a szakma kezébe kerül, amíg a választmány feladatköre a színház fenntartó-ellenőrző ügyelete a kapcsolódó számadások elvégzésére szűkül.

Miközben a századközép elvárásrendszere a színház közművelődési és nemzeti hivatást betöltő szerepét illetően állandósul, a színházi szakmát illető elvárások egyre differenciáltabbá válnak a majd félvévszázad során.

II. Színházi professzió

1. Színésztársadalom

A 19. század második felében a színészek társadalma igencsak differenciált volt Európaszerte. A századközép színházi nézetei, a színházat körülvevő társadalmi vita s ennek írott kontextusa, de ugyanúgy rendhagyó színészeti próbálkozás (gróf Bethlen Miklós színészi működése a hivatásos színpadon és egyedi színházi koncepciója az 1850-es években) is már jelzi, hogy a színházzal mint önálló művészettel szembeni elvárások, valamint a színművészettel mint hivatással/foglalkozással és státussal szembeni elvárások változóban vannak. Van egy biztató vonulata a színháztörténetnek: az addig jóformán lenézett színész megbecsült tagja kezdett lenni a társadalomnak, biztosabb megélhetést, egyes esetekben jövedelmet is nyújthatott ez a pálya, mert a színházi látogatottság növekedése lehetővé tette anyagi helyzet javítását. Ez a társadalmi megbecsültség mégis kevesek kiváltsága volt, s látnunk kell, hogy a budapesti sztárszínésztől (Nemzeti Színház vezető színészei, Népszínház dívái) a vidéki színészig és a statiszták, kóristák, napidíjas színészek kategóriájáig igen különböző helyzetű (jövedelem, lakásviszony, társadalmi presztízs tekintetében) színészeket foglal magában. S ha a jó nevű színészek társadalmi felemelkedéséről beszélhetünk néhány esetben, a névtelen nagyszámú másod- és harmadrangú, ill. segédszínészek, kóristák, táncosok esetén semmiképpen.⁵⁸

Mint hogy ezekben az évtizedekben zajlik a szakma professzionalizációja⁵⁹ (intézményi keretek tekintetében: Színművészeti Tanoda, Országos Színészeti Egyesület létrejötte), lényeges, hogy miként alakul megbecsülésük, megítélésük. A velük kötött szerződések vizsgálatából

⁵⁸ Nemzetközi összehasonlításlásd Michael Baker: *The Rising of the Victorian Actor*. Rowman and Littlefield, Totowa, New Jersey 1978; Tracy C. Davis *Actresses as Working Women. Their Social Identity in Victorian Culture*. Routledge, London and New York 1991.

⁵⁹ A professzionalizáció irodalmáról lásd pl. C. Michaels Burrage, Rolf Torstendahl eds.: *Professions in Theory and History*, Sage Publications. London 1990; Rolf Torstendahl, C. Michaels Burrage eds.: *The Formation of Professions: Knowledge, State and Strategy* (Advanced Studies in the Social Sciences), Sage, London 1990.

érzékkelhető volt, hogy intézményi, szervezeti szempontból hogyan alakult ez a folyamat, de nem tekinthetünk el az eseti vizsgálatoktól sem, amelyek révén árnyaltabb képet kaphatunk a csoportról, hisz a professzionális és személyes élet összefonódása a színészek esetén még hangsúlyosabb, mint más szakmák esetén: alkotók és társadalmi entitások is egyben.

2. Színészek számának növekedése, piaci megszervezése

A létező statisztikák felől nehéz a csoport dinamikáját követni. A magyar statisztikai összeírások foglalkoztatási statisztikái alig hasznosíthatók.⁶⁰ Az 1890-es évek értelmiségi kereslettel foglalkozó népesség kategóriájából az irodalom és művészet csoportjait egy kategóriába sorolták. De a csoport női és férfi megoszlását külön is megadták. Ez alapján tudható, hogy 1890-ben Erdélyben 150 férfi és 117 nő élt meg az irodalom és művészet nyújtotta keresletből. Magyarországot tekintve ez a következőképpen oszlott meg: 1456 férfit és 720 nőt soroltak ebbe a kategóriába, Kolozsváron pedig 43 férfi és 23 nő tartozott e csoportba. A kolozsvári adat nőtagjainak nagy része minden bizonnyal a színésznők számával volt azonosítható. Az 1900-as népszámlás foglalkoztatási statisztikái még ennél is kevesebb fogódzót nyújtanak, minthogy a foglalkoztatási ágakat foglalkoztatási csoportokba vonták össze, s így a mi szempontunkból vizsgált csoport a polgári és egyházi közszolgálat illetve szabadfoglalkozás kategóriájába kerültek, ezek összetételéről azonban nem közöltek külön lebontásban statisztikát.⁶¹

A színészek számának növekedése a század utolsó felében azonban igen látványosan megugrik. Ezt a számbeli növekedést *A Magyar Színészet Évkönyve. Névtár 1873-dik évre*, illetőleg *A Színészek Naptára és Évkönyve 1897-dik évre* adatainak összeszámolásával jelezhetjük. Ezek szerint az 1873-as évben összesen 25 színtársulat működött a történelmi Magyarországon. A 25 társulatban 850 színész volt ekkor a magyar színészeti munkapiacon, ebből 479 férfi és 371 nő. A század végén megugrik a színészek létszáma: ekkorra már több színészképző intézménnyel,⁶² több színtársulattal, több színházzal kell számolnunk. 1897-ben csak Budapesten négy színházzal s egy operával kell számolnunk (Nemzeti Színház, Magyar Királyi Operaház, Népszínház, Vígszínház, Budapesti városligeti nyári színház, ekkor Feld Zsigmond igazgató vezetésével). Az 1897-es évkönyv szerint az ország 40 színtársulatában összesen 1419 előadóművész volt, melyből 738 nő és 681 férfi. A szám tartalmazza kardalnok, kardalnoknő, táncosok, drámai és énekes színészek mellett a sűgő, karnagy, festő, ruhatárnok pénztárnokot is, akik kisebb társulatoknál szintén játszottak⁶³ (nyilván a sűgő és a karnagy kivételével). A karszemélyzetet a nagyobb társulatok mindenkor némaszerepekre, statisztaszerepekre is alkalmazták. A színészek ekkori pontosabb piaci felméréséhez azonban még jó néhány szerződés nélküli színészek is tartozott.

Míg a hetvenes években csak a kisebb társulatoknál fordul elő női többség, állítható, hogy ekkoriban még több férfi van a pályán; a vezető menedzseri, rendezői és karfelügyeleti feladatot is elsősorban ők látják el. Sűgőként is többnyire férfiakat alkalmaznak, ámbár előfordulnak nők is

⁶⁰ A korszak foglalkozási statisztikáiról átfogóan lásd Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris. Bp. 2001. 70–84.

⁶¹ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új folyam. II. 1894. *Magyar Statisztikai Közlemények új folyam. (A népesség foglalkozása községenként)* III. 1904.

⁶² Lásd Fülöp Csaba: *A színészképzés intézményei. = Magyar színháztörténet 1873–1920*. Szerk. Gajdó Tamás. Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum. Bp. 2001. 387–409.

⁶³ A nagyobb társulatok esetén ezeket e kiegészítő munkaköröket nem számoltam bele.

a pályán. Emellett a színház kötelekéhez tartozó technikai feladatokat is kivétel nélkül a férfiak kapják.

A század végén azonban, amint az 1897-es adataink is mutatják, dacára annak, hogy a számban a karnagyok is szerepelnek, lényegesen több nő van a pályán, mint férfi.

A kolozsvári előadóművészek nemek szerinti megoszlása viszont nem mutat elnöiesedő tendenciát, majdnem minden évadban a férfi előadóművészek vannak fölényben, a Fehérváry vezetése alatti szintársulat két évadában fordul elő, hogy több női előadót szerződtetnek, ez a külön alkalmazott táncosnók számának köszönhető. Ilyen módon elmondható, hogy a kolozsvári színház az általában Magyarországon is érzékeltő és európai viszonylatban is kimutatható női előadóművészek fölényét mutató jelenséggel szemben konzervatívnak mutatkozik, és részben a férfiak uralta intézményi vezetéssel is magyarázható.

3. Színházi fizetésből való megélés problémája

Bár a Paulay Ede vezette budapesti Nemzeti Színház (1878–1894) egyes színészeiről elmondható, hogy konszolidált anyagi körülmények között, polgári jólétben éltek, mint például a Feleký házaspár, Szerdahelyi Kálmán és Prielle Kornélia, Márkus Emília,⁶⁴ azonban a kolozsvári törzsgárdát tekintve gyakori volt a napi megélhetési gond.

Aszínészet belső szervezeti kérdéseit kézbe vevő 1871-ben alakult Országos Színészegyesület 1873-ban a vidéki színészetre tekintve a legmagasabb fizetési osztályt évi 750-900 ft feletti jövedelemben állapította meg, a legalacsonyabb fizetési osztályt pedig 600 ftnál kevesebben. Az elsörendű népszínmű-operette énekesnő elsörendű szintársulathoz 1888-ban havi 300 forintért szerződött 200 ft előleggel, 20 ft útiköltséggel, egy szezonban 2 jutalomjátékkal. A drámai és vígjátéki anyaszerepre egy színésznő elsörendű szintársulathoz havi 70-80 forintért szerződött útiköltséggel, kardalosok havi 30-60 forintért szerződtek.⁶⁵

Ugyanebben az időszakban a kolozsvári fizetések nagyjából megegyeznek ezzel az általános elvvel. Minden esetben azonban az adott színész tehetségétől és megítélésétől függött az összeg megállapítása. Az *Újonnán szerződött tagok 1886. május 1-től* listáján láthatjuk,⁶⁶ hogy például havi 100 ft-al szerződtek a színi tanodát végzett Kazaliczky Antalt (Mozsgó, 1852. máj. 10. – Bp., 1917. nov. 5.). 1875-ben végezte el a SzAk-t, s szerződötése idején már elsörendű drámai színésznek számított. Almássy Júlia színésznöt (Máramarosziget, 1866 – uo. 1923. jún. 24.) pedig havi 60 forintért szerződötték. Ekkor még csak 4 éve volt a pályán, 1886-ban Csóka Sándor színigazgató felesége lesz, drámai és vígjátéki, később anyaszerepekben is kitűnő volt. A havi 40 forintért alkalmazott Kultsár János (neve lexikonokban sem lelhető fel) nyilván segédszínészi fizetést kapott. E. Kovács Gyula vezető színész és művezető az 1886/87-es téli idényben 350 ft, Szentgyörgyi István 150, Iványi Jenő 130 ft, Medgyasszay Evelin 200, Szilassy Irén, Rónaszékyné Vilma 250 ft fizetést kapott.

A színházi piac rétegzödését szemléltetendő az évad pesti sztárszínészeinek vendégfellépései alkalmával összegyűlt jövedelmeit említhetjük.⁶⁷ Báró Splényi Ödönné Blaha Lujza júniusban hét

⁶⁴ Pintér Márta Zsuzsanna: *A színészek társadalmi státusza. = Magyar színháztörténet. 1920–1949.* Szerk. Gajdó Tamás. Magyar Könyvklub, Bp. 2005. 1065–1123; 1082.

⁶⁵ Rajnai: *i.m.* 230.

⁶⁶ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act. 171. f 66.

⁶⁷ *Pesti sztárszínészek vendégfellépéseinek jövedelmei 1886. május 1-től április 30-ig.* Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 171. f 65.

fellépése után 1925 forintot könyvelhetett el. (Előadásenként átlag 261,25 forintot vihetett haza az 5 százalék levonása után.) Az árvaházat felerészben megillető nyolcadik fellépése után 209,52 ft-hoz jutott. Megjegyzendő, hogy ezekből az összegekből 5 százalék a színházat illette meg. Pálmay Ilka októberben és novemberben 5 fellépése után 1000 forintot kapott. (Előadásenként átlag 190 forintot vihetett haza az 5 százalék levonása után.) Jászai Mari öt fellépése után 940,5 ft kapott 1887 februárjában az 5 százalék levonása után (előadásenként átlag 188,1 forintot vihetett haza).

Az eltérő pénzbevétel tehetségük és sikerük mellett az előadások műfajának kedveltségével is magyarázható: Blaha Lujza és Pálmay énekes darabokban, Jászai viszont drámákban lépett fel.

Hogy fogalmat alkothassunk ezen összegek nyújtotta anyagi biztonságról, érdemes néhány más foglalkozási csoport jövedelmével összevetni. Az 1887/1888-as tanévben az elemi népiskolai segédtanítók évi átlagkereset 345 ft volt, Budapesten a kinevezett középiskolai tanárok átlagosan évi 1900 forintot kerestek. A budapesti önkormányzatnál dolgozó jegyzők ekkor 1858 ft, a gyakornokok 500-600 forint körüli bérért dolgoztak. Viszonyítási alapként szolgálhat, hogy az 1890-es évek elején 1 liter tej 7 krajcárba, fél kilogramm hús 24 krajcárba, egy pár, nem túlságosan elegáns cipő vagy egy férfikalap kb. 5 forintba került.⁶⁸ Az 1880-as évek Kolozsvárján egy kifogástalan szabású utcai férfi kabát 60 ft, egy női ruha (selyem, aranypaszománttal) legkevesebb 40 ft, de ugyanúgy egy jelmeznek szolgáló női ruha is legkevesebb 25-30 forintba került, nem is említve a különféle kiegészítőket.

4. Milyen elvárásoknak kell eleget tenni színésznek, színésznőnek?

A szakmai és személyes, családi élet összeegyeztetése különféleképpen volt sikerre vihető a század utolsó harmadában, s főként a színésznők szembesülhettek a sokféle elvárással.

Bethlen Miklós, alias Bolnai színész és író az 1880-as években a következőképpen fogalmaz a társadalom színésznőkkel szembeni furcsa mércéiről, Laborfalvi Róza kivételes tehetségét említve: „Amivel adózik a világ az asszonynak mint művésznőnek bámulatban és tiszteletben, azt megvonja tőle mint asszonytól. A társadalom kétféle mérleggel mér az úgynevezett becsületes nőnek és a művésznőnek.” S habár mindkét elvárást teljesítheti egy-egy kivételes személy, az előítélet erősen tartja magát: „Egyike a legszebb és legfényesebb kivételeknek Laborfalvy Róza, Jókai neje volt. Én korom összes nagy színművészeit és művésznőit láttam Bécsben épúgy mint Párizsban és Londonban, s nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy Jókainé asszony művészi talentuma egy színvonalon állott a Rachelével és a Ristoriével.”⁶⁹

A színészek identitását a művészvilágban kivívott rang mellett származásuk, neveletésük mellett családi körülményeik, habitusuk, színtársulaton belüli helyzetük, gazdasági pozíciójuk is meghatározta. Emellett intézményi elvárásoknak is eleget kellett tenni. A színházi törvénykönyvek megsabták a színházi alkalmazottakkal szemben támasztott elvárásokat mind a színházon belül, mind pedig a közönséggel való kapcsolatukat illetően. A törvénykönyv külön fejezetben tárgyalta a törvénykiszolgálásra (színházi törvények elleni vétségek kivizsgálása), a játékrendre, próbára, szükséges szerekre, előadásokra vonatkozó szabályokat, figyelve

⁶⁸ Rajnai: *i.m.* 230.

⁶⁹ Bethlen Miklós: *A történelem regénye (1846–1886). Jellem és korrajzok.* Bp. 1888. 137–138.

a drámai színészekre, az operára, balettre, zenekarra, rendezőre, ügyelőre, sűgóra, fodrászra, szolgaszemélyzetre.⁷⁰

Ezen etikai kód szerint illet öltözködni, viselkedni mind a színházban, mind pedig a városban. Tilos volt intézeti tag elleni pártot csinálni, közönség előtt illúziót zavarni, rögtönözni. Büntette a törvénykönyv azt a nőtagot is, aki törvényes házasságon kívül esett teherbe. A fennmaradó színházi törvényszéki jegyzőkönyvek a színházi vétségek konkrét eseteibe engednek betekinteni.

Az 1876–1880 közötti jegyzőkönyvekben Pálmay Ilka próbáról való késéseiről, olykor felkészületlenségéről, színésznő kollégáival való civódásairól s a büntetések mértékeiről olvashatunk.⁷¹ Ha ezeket a vétségajstromokat emlékiratában leírt családi helyzetének összeomlásával párhuzamosan szemléljük, akkor az okokra is némileg fény derül. Féltekenykedő agresszív férjének bántalmazásait s ennek következtében gyerekvesztést szenvedő Pálmay megpróbáltatásairól olvashatunk.⁷² S bár a kolozsvári tagok közül neki volt a legmasabb fizetése, férje és saját költségei messze meghaladták bevételeiket, s teljes ruhatárát is lefoglalták 1879 júniusában. Kolozsvári időszakának végén el is vált férjétől.

A színházi törvényszéki jegyzőkönyv a „primadonnai harcok”-ról is tudósít. Pálmai összetűzéseiről, a harcos egyedülálló, intrikus Erdélyi Mariettával vagy Boér Emma és Ditróné hosszan tartó civódásairól.⁷³

De ugyanúgy más forrásokból szembesülhetünk a gyerekei neveltetését féltő E. Kovács Gyuláné Pataki Rózsa színésznő anyagi gondjaival, aki a huzamos nyári kiszállások idején nehezen tudja anyai és színésznői feladatait egyaránt sikerre vinni.

Nyári állomásokra való kimozdulás minden esetben anyagi megterheléssel járt. A nem megfelelő szállás, utazási és étkezési feltételek olykor túl nagy áldozatba is kerültek.

A hatvanas évek vándorszínész életét vivő Szentgyörgyi István (pályáját mint kardalos és segédszínész 18 forintos havi gázsival kezdte Kassán Latabár Endre társulatában, de tízéves vándor korszakának idején kipróbálhatta magát öreg, fiatal, operethős, szóval mindenféle, sőt operai szerepben is) szakmai előrehaladásán túl családi életének erőpróbáit is jelentette a vándor korszak. Kecskés Rózsi színésznővel közös három apró gyereküket veszítik el három különböző állomáson (Máramaroszigeten, Szombathelyen, Zalaegerszegen).

Színésznők feleségelyezése, patronálása már a hivatásos színész szakma kezdetén is uzusban volt. Pálmay Ilka is elfogadja báró Bánffy György (1853–1889) zeneszerző, költő és politikus segélyeit (s a maga során Pálmay is népszerűsíti a Bánffy báró nótáit, operettjeit). De ugyancsak Bánffy György segít önzetlenül Szentgyörgyi Istvánon is. Tehát az ő gesztusaiban a színészeket mint alkotó művészeket értékelő cselekedetet láthatunk.

5. Lakásviszonyok, ki a „csak lakó” Kolozsváron

Az 1873-as és az 1881-es kolozsvári színházi törvénykönyv rendelkezik a lakásváltoztatások, a tartózkodás bejelentésének kötelezettségéről. „Minden tag köteles az év elején és az évi költözködések (Szt-György, Szt-Mihály) napjain kitett füzetbe lakását az utca, ház- és

⁷⁰ Vö. *A Kolozsvári Nemzeti Színház törvénykönyve 1873. május 1-től kezdve*. Ny. K. Papp Miklós, Kvár 1873; *A Kolozsvári Nemzeti Színház Törvénykönyve. Kiadott 1881. Május 1-én*. Ny. Gámán János örököse, Kvár 1881.

⁷¹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg 18.

⁷² Pálmay Ilka gróf Kinskyné: *Emlékirataim*. Második kiadás, Singer és Wolfner kiadása, Bp. 1912. 39–62.

⁷³ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága F 313. Reg 18.

szobaszám pontos megjelölésével beírni 10 kros büntetés terhe alatt. Ki szállását változtatja, 24 óra alatt köteles ezt a főrendezői (v. művezetői) irodában 10 kros büntetés alatt bejelenteni. E büntetés elmulasztás esetében naponként ismételtetik.”⁷⁴

Szentgyörgyi István 1871-től volt a színház alkalmazottja, két évtized alatt sikerült egzisztenciális hátterét megalapoznia. 1886-ban színészkedésének 25 éves jubileumán fizette ki kis udvarral, kerttel bíró háza (Nagy utcában) vételárának teljes összegét.

Azelőtt, akár annyi sok színésztársa, *csak lakó* volt Kolozsváron. A házra több évtizeden keresztül gyűjtöttek feleségével. *Emlékeim* (1923) című saját kiadású könyvében, melyet 82 évesen jelentetett meg, megírta házvásárlásának történetét is *Az én hajlékom* címmel. Egy horgolt ágytakaró teremtette meg a házvásárlás alapját. „*Ehhez az alaphoz kuporgattunk, gyűjtöttünk közös szilárd megegyezéssel a rendes gázsimon felül, – mert bizony az épen hogy háztartásunkra volt elég – azon összegecskéket, miket azidőben divatozó jutalomjátékok címen kerestem. Ezek hála a kolozsvári közönség hozzám való szíves jóindulatának, tisztességesen jövedelmeztek. Ezek között a jutalomjátékaim között egyik a legnevezetesebb, amikor az ország-szerzte ismeretes, kedves főúr, Gyurka báró, (báró Bánffy Gyurka) irántam való szíveségből kitűnő virtuóz zongorajátékával személyesen kísérté maga szerzette népdalát. Volt is ám jövedelem! Felerészben 252 forintot kaptam. Milyen úrrá tett ez engem! Legyen áldott emléke!*”⁷⁵

A kolozsvári cím és lakásjegyzék első évfolyama 1899-ben jelent meg (szerk. Oláh László). A kiadvány közölte a háztulajdonosok névsorát. Itt felfedezhettük Szentgyörgyi István nevét. A többi kolozsvári színész és színésznő neve a lakásjegyzék soraiban található meg. E. Kovács Gyula: Görög templom 1, Megyeri Dezső Főtér 12, Vendrei Ferenc Majális 2, Szilágyi Berta (ekkoriban sűgönő, de színésznőként szerepel a jegyzékben: Kornis 4), Fehérváry Antal ny. színész Kül-Torda 8, Laczkó Aranka N. Búza 4, Turcsányi Olga, Margó Zelma: Kül-Torda 8, Miklósi Ilona, Miklós Margit színésznők Alsó Szén 10b, Székely Irén Unió 8. A Jegyzék vizsgálata alapján elmondható, hogy szinte minden színész és színésznő szerepel benne, természetesen a műszaki személyzet is. (Nem találtuk Kövi Ede ügyelő, Kápolnai János igazgatói titkár nevét.) Kardalost és kardaloslőt azonban nem találtunk. Olykor azonban csak név és foglalkozás szerepel nevük mellett, címük feltüntetése nélkül. Így Janovics Jenő, Fáy Szeréna, Solt Helén, Lányi Edit színészekről a jegyzék alapján nem tudjuk meg, hol laktak.

6. Adóságcsinálás

Mátray Betegh Béla a színészi berkekre igencsak jellemző maximát fogalmazott meg az adóságcsinálással kapcsolatban: „A díjak aránya rendszeren »kulcs arra, hogy mennyi adóságot kell csinálni.«”

⁷⁴ *A Kolozsvári Nemzeti Színház törvénykönyve 1873. május 1-től kezdve*. 53. paragrafus, 13; *A Kolozsvári Nemzeti Színház törvénykönyve kiadatott 1881. május 1-én*. 57-es paragrafus, 19.

⁷⁵ Szentgyörgyi István: *Emlékeim*. Kvár 1923. 28. 1880 febr. 7-én a *Nagyralató* c. darabban nyújtott alakításáért kapott 252 forintot. Jutalomjátékait tekintve ennél is többet jövedelmezett 25 éves jubileumi fellépése a *Brankovics György* címszerepében. Jutalomjátékainak jövedelmei a pesti elsőrangú tagok fellépéseinek jövedelmeivel vetekedtek, azt időnként felül is múlták, amint láthattuk. 1871. ápr. 14. – 1890. ápr. 1. között jutalomjátékaiból 3465,11 ft. jövedelemet szerzett, a külön fizetett énekdíjai 1375 ft-ot, játékdíjai 514, 46 ft-ot, rendezői díjai pedig 2633, 50 forintot jövedelmeztek. Lásd Bartha Katalin Ágnes: *Színházi fizetés mint a karrier mutatója: Szentgyörgyi István jövedelmei*. Erdélyi Múzeum. 2010. 1–2. 112–123.

„Minél szebb valamely színész honorárium, annál szebb az adóssága is. Míg az ún. Gyenge gage mellett a hitel is rendesen fagypontra áll. [...] Ebből aztán következik, hogy a közönség kedvencei országszerte jól el vannak adósodva; valamint következik az is, hogy jómagam az üdvönc 1877-ik évében – miután némelyek állítása szerint a kolozsvári közönségnek szintén kedvence valék – kilencszáz kilencvenkilenc forint adósság terhét czepelem. [...] Minden habozás nélkül bevallom, hogy e szép kerek összeg, utolsó fillérig a hiúságnak szolgált táplálékul. –Nincs színész, ki emanczipálni tudná magát a könnyű költsékezés elsodró áramlata alól, s minthogy minden háznál más a szokás: a vándor színész szükségesnek tartja mindenütt alkalmazkodni az »állomás« és színhz közötti viszonyból fejlődött szokásokhoz. [...] Így po van rá eset, hogy a kedveltség egyik föltétele? Legalább sokak véleménye szerint – hogy a színész Don Juan legyen; egy-két kalandjáról »beszéljenek a városban«; kifogástalan kabátja utcán és színpadon egyaránt megérjen hatvanat – még ki nem fizetett – forintot, s pantallójának alsó balszegélyén legyen legalább egy újni szélességű selyem hajítás, ha azt nem akarja, hogy (nem ugyan a közönség, de) a p.t. kollégák egy tekintélyes része által szánó mosollyal »ki ne nézessék az öltözdéből« midőn szerepéhez készülődni akar. [...] S ha a szabó és fodrász pontosan izléssel végzik műtétüket: »művésznők« számára már fűzve van a nefelejcs bokréta, az ibolya koszorú; – de egyszersmind a meglehetősen borsos szabó és divatárus számlák is ki vannak állítva, melyek fizetéseit pontosan ha nem teljesíti: beüt a krach, gage foglalás, hitelforrások bedugulása, új előlegek sikertelen hajszolása; szóval: kilencszáz kilencvenkilenc forintnál is tetemesebb adósság miatti bepörlés. – Színésznél ha rendes előlegén kívül még száz forint adóssága van, a jólét, függetlenség, szabad önállóság lehetősége már embriókban el vannak fojtva, de természetesen csak akkor: ha komoly szándéka tartozását kiegyenlíteni.”⁷⁶ Korbuly Bogdán intendánsnak írott leveléből kiderül, hogy 1876 januárjában a nyári évadra ajánlott fizetése 90 forint volt.⁷⁷

Korántsem a Mátray Betegh Béla könnyed stílusában íródnak azok a segélykérő levelek, amelyeken a kétségbeesés és tehetetlenség érződik. Valószínűleg nem csak a nyári állomásra való kimozdulás anyagi terhelése okozta, hogy 1877 nyarán, kora őszén az E. Kovács család komoly anyagi gondokkal küzdött.⁷⁸

1877 augusztusában E. Kovács Gyuláné igen zaklatott olykor összefüggéstelen mondatokban fogalmazó levelet ír Nagyváradról Korbuly intendánsnak. Először is leszögezi,

⁷⁶ Mátray Betegh Béla: *Az élet színfalai tarka vázlatokban*. Stein János Bizománya, Kvár 1880.2–3.

⁷⁷ „Mélyen tisztelt intendáns úr! A Tóth úrtól nyert fölvilágosítások alapján saját személyemre nézve belenyugodtam abba, hogy nyáron át 90 forint havi díjért szerződjem. Ez összeg a tavalyi nyári arányokhoz képest havonként 5 forint differenciát mutat fel mely nekem valami, Intendáns úrnak pedig semmi. – E semmiből lett valami a nyári idény alatt 25 forintra nő, mely összeg viszont intendáns úrnak lehet valamicske, de nekem egy jókora összeg – körülbelül kétheti háztartás. [...] Nőmet illetőleg a felajánlott nyári 40-es és téli 50 forint elfogadtatik.” (1876. jan. 6. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 86. f 53.)

⁷⁸ E. Kovács Gyula 1874-es adós-peres ügyeinek aktáit l. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 81. Emellett azonban E. Kovács gyakori pesti elszegődése is lehetett oka anyagi megpróbáltatásainak, mivel Pesten sem fizették meg megfelelően. Erre a gyakori elszegődésre ő maga így reflektál egy 1893-as feljegyzésében: „E. Kovács Gyula Kolozsváron: Kolozsvárra jöttem Pestről először 1865. Oct. 27. Elmentem Nvárad Aradra 1866. Apr – ½ év. Visszajöttem Kolozsvárra – 1868. Apr. Elmentem Pestre vissza – 1869. Apr. – 1 év. Visszajöttem Kolozsvárra – 1870. Apr. Visszamentem Pestre – 1878. Apr. – 8 év. Visszajöttem Kolozsvárra – 1882. Apr. Itt vagyok azóta folyton. – 1893 – 11 év. Töltöttem tehát összesen Kolozsvárt máig 20 és ½ évet. (Vendégzerepeltem 1881. Dec. 10-től 1882 febr. 10.) Lehetetlen észre nem venni, hogy egész életemben: Áprilist jártam! Szerencsétlenségem megfajtése: ime!” Kolozsvár. 1893. január 13. (Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 201. f. 7.)

hogy végszükségben ír, és férje tudta nélkül, panaszkodik, hogy ma még csak nem is ebédelték, és kér 100 vagy 200 fto kölcsön. Idegenek között vannak, nincs kihez fordulniuk. Skandallumnak tartja, hogy havi 20 forintból kell megélniük a számtalan fizetéslefoglalás miatt. Kolozsvárra is kell fizessen, s 30 ft elmegy az itteni szállásra is, s mire berendezkedett, a havi „gagé” el is ment. Hárman 26,7, ill. 11 forint kölcsönpenz meg nem adása miatt be is perelték.⁷⁹

Augusztus 23-án Korbuly a következőket közli Tóth Józseffel: „*E. Kovács Gyuláéktól azt hívém ment leszek amidőn innen elutaztak... azt az ígéretet tették, hogy többet nem zavarnak.*” Ennek ellenére küld két levelet s egy 200 fto váltót, s az ide zárt 300 fto is írassa alá, vonja le az 5 ft, amennyit a levélhozónak adott. „*Végezzék be Váradon az utat, s keressenek más bolondot, mert már igen sokszor vették igénybe türelmét.*”⁸⁰

1877. szept. 18-án Kolozsvárról E. Kovács Gyuláné újabb könyörgő levelet meneszt, ezúttal Tóth Józsefhez, a színházi pénztárnokhoz (nagyváradai tartózkodásuk idején ideiglenes igazgatóhoz). Legkevesebb 300 fto van szükségük, hogy kimozduljanak, kéri, hogy jövő télire annyit eszközöljenek ki, hogy legyen legalább 100 ft havijuk, amiből megélhessenek.⁸¹ Ugyanaznap, 1877. szept. 18-i levelében közli Korbuly intendáns Tóthtal, hogy Kovácstól egy rakás költségről beszámoló levelet kapott, Kovácséknak mindenüket lefoglalták, s kér 250 fto. E. Kovács készül jutalomjátékára, s előre kérné ezt az összeget, de nem akar engedni a zsarolásnak.⁸² Szeptember 19-i levelében még közli Tóthtal, hogy E. Kovács Gyuláné is megy Nagyváradra, nem tudott szabadulni tőle, és adott újabb 30 fto.⁸³

Ezért sem lepődünk meg a már egyre kezelhetetlenebbé váló helyzeten, amit az 1878. június 18-i választmányi ülésen terjeszt elő Tóth József pénztárnok: „*a színházi tagok nagy része ellen számos fizetésletiltások érkeznek be, s pedig dacára annak, hogy az újabb törvény csak 600 fton felüli részt engedélyez bíróilag lefoglaltatni, ennél sokkal több vitetik el, miáltal számtalan baj az intézet érdekeire visszahatólag keletkezik. Ezért célszerű volna folyamodni, hogy az újabb törvény az itteni nemzeti színház tagjaival szemben is alkalmaztassék.*”⁸⁴

Akár E. Kovács Gyula családja, ugyanúgy komoly adóságokat halmozott fel Fehérváry Antal is. 1874. szeptember 5-én Fehérváry művezető arról panaszkodik intendánsának, Korbuly Bogdánnak, hogy feleségével együtt havi 48 forintból kell megélniük, mert saját teljes havi díja bennmarad az előtörlesztésre. Emellett a drágaság, szállás és néhány becsületbeli tartozása, ruha és lábbeli szükségessége kényszerítik arra, hogy Korbulytól előre kikérje azt a 600 fto, amit szerződése alapján sikeres évad lezárása után engedett kilátásba helyezni.⁸⁵ Fehérváry ekkor valóban el volt adósodva, amit még kolozsvári igazgatóságának periódusából húzott maga után. Sándor József titkár levele a Sz. Kir. Vár. Főkapitányi hivatal kérdésére válaszolva 1874. május 12-én adja a következő felvilágosítást Fehérváry Antal anyagi helyzetéről: „*Fehérváry művezetőként van alkalmazva, évi 1200 ft fizetéssel, mely fizetésre több rendbeli*

⁷⁹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 108. ff. 274–276.

⁸⁰ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 108. f 277.

⁸¹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 108. ff 248-250.

⁸² Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 108. 375.

⁸³ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313 Act f 108; f. 384.

⁸⁴ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg. 8. f. 397.

⁸⁵ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313 Act 89. f 7.

*törvényes foglalás eszközöltetett Kvárról, Pestről, Budáról nagy mennyiségű összeg erejéig. Az igazgatása alatt megvolt könyv- és ruhatára elárvereztetetett, s semmi vagyona nincs.*⁸⁶

Korbuly Bogdán többéves önként vállalt és megelégtelt kölcsönpénztárnoki szerepét a következőképpen oldja meg: 1883. aug. 6-i levelében végleges döntését közli a színészi kölcsönökkel kapcsolatosan Tóthtal: megírja, hogy rengeteget károsodott, ajándékba s kamat nélkül kölcsönzött számtalanszor a színészeknek, s ennek ellenére az újságban a színészek uzsorásaként pellengérezik ki, és nem is áll ki mellette senki, hogy ezt a hírt meghazudtolja. Kéri tegye közzé a tagoknak: ezentúl pénzügyben nem fogad el senkit, és segélykölcsönök kérésétől is kíméljék meg.⁸⁷

Más levélből a színházi világban alkalmazott férj-feleséggel együtt közösen kötött szerződés hátrányaira is felfigyelhetünk. Ennek beszédes példája Betzkóyné Tóth József pénztárnokhoz írott 1876. jan. 4-i levele. Betzkóy János (kardalos és színpadi festő) és neje, Beczkóy Paulina színésznő együtt az 1874/75-ös évadban, a téli szezonban 170 ft fizetést kapott. Ezt a fizetést az 1875/76. takarékos évadban egy kissé megnyirbálták, így Betzkóynének havi 40 ftot ígértek csak, ezért fizetésemelést kért. A levélben arra panaszkodik, hogy havi 40 ft még kosztra sem elég, nemhogy csinosan öltözködhessék, amint azt a közönség és rendezőség megköveteli egy színésznőtől. Arra is panaszkodik, hogy az intrika elállja az útját, s azért nem kaphat nagyobb szerepeket. Olyan színészek kapnak télen 80 ft-ot és nyáron 60 ft-ot, „akik három szót sem tudnak tisztán elmondani”. Emellett férjét is rosszul fizetik, aki pedig egyedül érdemelné meg azt a fizetést, ami kettejüknek van. Ezért kéri, hogy nyári fizetését neki is 60 ftra, téli fizetését pedig 80 ftra emeljék.

A színészek jogi helyzetét tekintve a fél század során történtek előrelépések. Láthattuk, hogy a Fehérvár-korszak féléves szerződéseinek úzusától a Ditrói-korszakban már kötelezővé tették a minimum egyéves szerződés megkötését még a technikai személyzettel is, s így ritkábban voltak kitéve a létbizonytalanságnak. A szerződések megfogalmazása is az évek során a színházi terminológia pontosabbá válását, a fogalmi és elvárásrendszer tisztulását és gazdagodását hozta. S a fél évszázad során a színészek és igazgatók kvalifikációs szabályzatai is kialakultak.⁸⁸ Az érdekvédő egyesület megalakulásával (színészegyesület) és a színházi törvények részletezőbbé válásával a színészek etikai normarendszerének kialakulását is elősegítette, melyet egymással és környezetükkel is igyekeztek elfogadtatni, a nyugdíjak és segélyezések ügyét is kötelező érvényűvé tenni, mindezek a szakmai biztonság és jólét megszervezésének szükségessége felé mutatnak.

A vizsgált esettörténeteket a statisztikai adatok anonimitása ellenében kívántam felmutatni. Láthattuk, hogy a *társadalmi felemelkedés* kevesek kiváltsága volt. Korbuly Bogdán tetemes vagyont áldozott a színházért, s ennek fejében nemesítették. Színészek művészi teljesítményét tekintve nem tudunk ilyen példáról. A színésznők csakis férjhezmenetelük révén juthattak magasabbra a társadalmi ranglétrán. Pálmay Ilka a színész Szigligeti József után gróf Kinskyné lesz, és ilyen néven sem hagy fel az előadóművészzel.

⁸⁶ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Reg 10. f 113.

⁸⁷ 1883. Aug. 6. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 313. Act 154. f 11.

⁸⁸ Rajnai: *i.m.* 234.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a valós gazdasági körülmények nem ennek megfelelő társadalmi következményekkel jártak. A nyilvános és személyes terek dichotómiájával szembeülhetünk. A nyilvános terekben a szorult gazdasági helyzetben levők viselkedésének, öltözetének módjai nem feltétlenül tükrözték valós helyzetüket. A levéltári akták az eddigi egysíkú, kissé patetikus színészportréknál és visszaemlékezéseknél árnyaltabb képet mutatnak a közmegebecsülésnek örvendő és kedvelt E. Kovács helyzetéről, mind pl. Pálmai Ilka színészi habitusáról ennek kolozsvári korszakában. A színésznők pályaválasztásukkal és színészi karrierjükkel a korabeli passzív, magánkörnyezetbe visszahúzódó női képpel dacoltak, aktív önmegvalósító szerepet vállalva. Közterekben való láthatóságuk azonban gyakran megalapozatlan előítéleteknek és nemi egyenlőtlenségeknek volt kitéve. A korabeli színházi konvenció a színésznőtől nemcsak azt várta el, hogy szép és vonzó legyen, hanem az elérhetőségnek a látszatát is fenn kívánta tartani. Így értelmezhetjük például a pesti Nemzeti Színház gesztusát, hogy nem alkalmazza Eibenshütz Marit szendének, amikor megtudja, hogy el van jegyezve. És ugyanígy értelmezhető a férfi alkalmazók táncosnőket illető dikurzusa is. Kétségkívül a színészetből való megélés bizonytalanságainak az egyedülálló nők jobban ki voltak téve, mint férfi társaik. Főként az alacsonyan fizetett kardalosnők, táncosnők megélhetési bizonytalanságaira figyelhettünk, amit a rövid ideig tartó szerződések vontak maguk után. Velük a színházi ügyintézés egyáltalán nem bánt kivételező módon, a táncosnőkről való beszéd az ügynökséggel folytatott levelezésekben pl. „portéka” vagy „két olcsó s egyforma táncosnő” terminológiákban beszélt. (Beszédmódjuk kifejezi értékelésüket.) A színészek és színésznők közti egyenlőtlenség leginkább a ruházat tekintetében volt érzékelhető, hiszen a nőknek teljes színpadi ruházatukat maguknak kellett biztosítaniuk, a férfiaknak csak részben. A fizetésükbe külön ruhapénz azonban nem volt belekalkulálva.

Az intézmény helyzetét tekintve a kolozsvári Nemzeti Színház ha nem is élvezett teljes állami szubvenciót, hisz az államosítás ügye csak részlegesen oldódott meg, a magyar színházi intézmények körében rangos szerepet érdemelt ki a folyamatos színvonalas színészet megteremtése által. Ez a megfelelő színházépület és társulat mellet folyamatos civil, választmányi és törvényhatósági gondoskodást feltételezett. A pesti Nemzeti Színház mellett az ország második legrangosabb színházi intézményének számított, és láthattuk, hogy a színészek mozgása nemcsak a centrumból, Pestről irányult, hanem Kolozsvár is gazdagította a pesti színjátszást. Európai kontextusban is azt gondoljuk, hogy számottevő jelentőségű volt. A kolozsvári társulat 1880-ban Bécsbe is kijut, s jelentős sikert arat; Eibenshütz Marit pedig a Burgtheater szerződéssel kínálja. Pálmay Ilka nemcsak Kolozsváron s Bécsben ér el sikereket, hanem Berlinbe, Londonba is eljut a század során. Nyaranta a nevesebb vendég-előadók mellett pedig nemcsak a bukaresti színház társulata, hanem az olasz Gustavo Salvini színtársulata is játszik Kolozsváron. Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy a század utolsó harmada során a kolozsvári Nemzeti Színház intézményi működésének kontextusában vizsgáljuk színház és színházi professzió társadalmi-gazdasági-kulturális átrendeződését.

Theatrical Profession and Prestige in the Last Decades of the 19th Century in Cluj

Keywords: Hungarian National Theatre from Cluj, institution management, socioeconomic organization, nineteenth-century theatre, theatrical profession, prestige, performers' status, artistic production, marketplace, mobility of labour, social groups, social identity, lines of business, gender distribution

The study analyzes the professionalization of acting at the Hungarian National Theatre from Cluj in the last four decades of the 19th century.

The first part deals with the evolution of both institutional management and of theatrical profession in cultural, legal and economic aspects. In order to review the period encompassing almost four decades, the study conceives three sections of institutional history which can be linked to the activity of three outstanding personalities. These were the following theatre managers: Antal Fehérvári (between 1866–1872), Bogdán Korbuly (1874–1878) and Mór Ditrói (1887–1897). By making use of several insights related to the study of the era the second part concentrates on the professional group of actors through a few case studies. The analysis is based, on the one hand, on actors' social demography and the organization/functioning of actors' labor market, while on the other hand, on their socioeconomic roles as determined by their income. However, as opposed to theatre history research which has been generally focusing on celebrity/star actors/actresses, the present study attempts to increase knowledge about the unknown majority (choir singers, dancers) by looking at the group's main dynamics, and also at group composition on the basis of gender and theatre roles.